

Kisebbségi perspektívák a totalitárius társadalomban

(Európai napló - II.)

Az itt következő oldalakon Bíró* Péter Európai Naplójának második és befejező részét közöljük. Az első 3. számunkban közöltük — a folytatást Bibó István hirtelen halála után kiadott, Bibó munkásságának szentelt emlékszámunk szakította meg.

Mint már előzőleg jeleztük, az Európai Naplónak ez a második része túlnyomórészt a kisebbségi kérdéssel foglalkozik, s így szervesen illeszkedik bele jelen kötetünkbe. Bíró* Péter Romániában élő magyar gondolkodó, aki a kisebbségi lét súlyát saját vállán érzi. De Bíró* — mint olvasóink azt már korábban tapasztalhatták — európai gondolkodó is. A kisebbségi jogokért való küzdelem számára elválaszthatatlan a kelet-európai dolgok tisztázásától.

A szövegen kisebb, merőben technikai rövidítéseket ejtettünk, amelyek a szerző mondanivalóját érintetlenül hagyják. E rövidítésekre a szokásos szögletes zárójel utal.

1978. ápr. 20.

Lassan beigazolódik, amit a híres magyarországi « stabilitásról » mondtam : hogy a nemzeti kérdésen fog csődbe jutni. Fontos fejlemény, hogy a kisebbségi magyarságot támogató akciók kezdenek elszakadni a hivatalos taktikázásoktól. A pesti lapok főszerkesztőit felszólították, hogy egyáltalán ne foglalkozzanak a kisebbségi kérdéssel. Rég tudni lehetett, hogy amint picit is komollyá válik az ügy,

nem fog tetszeni a budapesti « szerveknek ». Akik nem ugranak fejest valami agyrém-revizionizmusba, akik nem területeket, hanem demokratikus bánásmódot, valódi érdekképviselőkhöz és autonómiához való jogot követelnek a határokon túli magyarságnak, azoknak szembe kell fordulniok saját látszat-demokráciájukkal is, akárcsak azzal a szégyenletes taktikával, amely a szovjet nagypolitika árnyékában próbál nemzeti politikát folytatni.

*

Érdekes, hogy a szovjetek épp most újból leszögeznek, hogy ún. « saját utakról » csak azzal a feltétellel lehet szó, ha a szocialista forradalom általános törvényszerűségeit tiszteletben tartják. Ez az általános törvényszerűség-história régóta kedvenc témájuk, legújabb megfogalmazását Jurij Kraszinn, a filozófia doktora (!) szolgáltatja a *Novoje Vremja* 1978/15. számában. Ennek újbóli leszögezésénél fontosabb e szövegben annak kinyilvánítása, hogy a marxizmus-leninizmusra való hivatkozás elhagyásával az eurokommunista pártok gyakorlatilag megtagadják a kommunista hagyomány lényegét. « Az elmélet iránti közömbösség megengedhetetlen » — mondja althusseri szigorral doktor Kraszinn, aki szerint ez az elméleti igény a kommunista pártok identitásának legfőbb záloga. De nem valamiféle burzsoá értelemben vett tudományos elméletről, elméleti igényességről van ám itt szó, hanem arról, hogy a proletárforradalomnak, akár békésen meggyégbe, akár nem, « a hatalom teljességéhez » kell elvezetnie.

Egyszóval ez az elmélet, a forradalom általános törvényszerűségeinek a foglalatja minőségi dolog: pont úgy nem lehet elhagyni belőle ezt vagy azt a tételt vagy kifejezést, ahogy a hatalom teljességéről sem lehet szó, *ha csak egyetlen ember is* (szervezetről vagy testületről nem is beszélve) *kivonhatja magát alóla*.

Nincs a mai magyar és román kultúránál, ideológiai nyilvánosságnál kétségbeejtőbb szüleménye a világnak. Uganda, Kambodzsa, Chile a tiszta pokol, ott legyilkolják az embereket, a legtöbben tehát óriási értéknek vannak a birtokában: élnek. Kambodzsában egyetlen kétlapos újság van, és az is hetente jelenik meg. Kelet-Európa ezzel szemben újság- és brossúra-mocsár. De csak az olvassa *el* az újságokat, aki legalább fél fejjel kint van a mocsárból, aki tudja, mi az, és mérhetetlen gyűlöletet érez iránta. Aki azért olvas, amiért Fábry Zoltán annakidején minden hozzáférhető fasiszta lapot elolvasott. De az legalább a szemérmetlen, álorca nélküli barbárság hangja volt, nem a szemérmes és unalmas, iszonyúan unalmas barbarizmusé.

A Népszabadság « óva inti » Kínát. « Azt a benyomást szeretné kelteni, mintha a szocialista országok ... a Szovjetunió áldozatai lennének, és a Szovjetunió járszalagján rángatnák őket. Meg kell mondani, hogy ez a beállítás nemcsak merőben ellentétes az igazsággal, hanem sérti nemzeti öntudatunkat: országaink, pártjaink, kormányaink önálló, független politikát folytatnak és önszántukból, meggyőződésük alapján és helyesen felfogott érdekeik szerint ápolják és fejlesztik megbonthatatlan barátságukat a Szovjetunióval. » Undorító.

Vagy itt az *Új Írás*. Ez nem politikai napilap, hanem « irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat ». Az áprilisi számban közlik Szilágyi Imre tanulmányát: *Németh László morálfilozófiája*. Tökéletes ellenpárja Major Ottó *ÉS*-cikkének (vö. ápr. 1.)*. Szó sincs arról, hogy Németh László a « fajelmélet képviselője » volna. Már csak azért sem, mert a szerző legfontosabb feladatának azt tartja, hogy — Leninre hivatkozva — leleplezze a « moralizáló világpolitikai liberalizmus egyoldalúságát », a « polgári kozmopolitizmust », a « polgári humanizmust » stb., és mindezt akkora hévvel, hogy az embernek már-már az az érzése, hogy valami középkorvégi zsinati szentbeszédet

* Magyar Füzetek, 3. sz., 118. o.

hall a megátalkodott herétikusok, vagy ami még rosszabb: a polgári, vagyis világi, vagyis *civil*, azaz *nem egyházi* gondolatok ellen. Ebben a « világtörténelmileg reális humanizmus », a « fennálló és szükségszerűen létező szocializmus », a « reális feltételek » és Lenin, Lenin, mindenekelőtt és -előtt Lenin nevében folyó kereszteshadjáratában használtatik fel Németh László érvként.

Szilágyi Imre nem « vakbuzgó marxista », mint azok, akik — Németh László maga írta — « Hegel pecsétjével sütötték rám, hogy reakciós vagyok », nem, ő nem azt süti rá saját nemzeti marxista pecsétjével, mint például Major Ottó, hogy a nemzeti szocializmus, vagyis a fasizmus híve, hanem azt, hogy a marxista-leninista, a reálishan létező szocializmusé. Tehát: hol nemzeti szocialistának bélyegzik, hol a marxista-leninista szocializmus bajnokává avatják, csak azért, mert *valóban* szocialista volt (« a szocializmus minden nagy követelését osztottam és osztom » — írta 1936-ban). Tragikus, hogy ma Magyarországon ezt lehet tenni Németh Lászlóval, aki a nem marxista szocializmus, a minőség-szocializmus egyik legnagyobb előfutára volt nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában. Úgy látszik, tényleg valósággá vált Németh László 1959-es víziója: « *Nincs többé történelem (azaz utókor, igazságszolgáltatás, az érdem kiderülése) a mindent elöntő hazugság, mint a gyom nyomja a nagy kultúrnövényt, a magányos erényt.* » Nem mentség, hogy Németh László 1957-59-es naplójegyzetei (ezek közül való, 1959 május 23-i keltezéssel a fenti idézet is) ugyanabban az *Új Írás*-számban jelentek meg, mint a Szilágyi Imre tanulmánya. Nem mentség, mert mindaddig ameddig az *értelmezés*, a *kritika* privilégiuma vagy azoknak a kezében van, akik a nemzeti érdekek problematikájának már a pusztá felvetésétől is allergiásak, akik mindenben nacionalizmust vagy éppenséggel fajelméletet szimatolnak, azaz a « vakbuzgó marxistákéban », a « hajlékonyabb, nyugatibb szocializmus » (Németh László 1938-as megfogalmazása!) minden törekvését, a despotizmus minden formájának elutasítását gyökértelen és — mily szörnyűség! — polgári kozmopolitizmusnak, sőt: cionizmussal való lepaktálásnak minősítik, azaz a marxizmus-leninizmussal modernizált konzer-

vativokéban, egyszóval, mindaddig ameddig az *értelmezéshez*, a *kritikához való jog* marxista kutyaórhöz kötött, addig az ideológiailag « kényes » szövegek megjelentetése csak szánalmas alibi. Önigazolási kísérlet azok számára, akik nem értenek ugyan egyet a fennálló viszonyokkal, de — Németh László 1959. május 23-i jegyzeteinek egy másik passzusát parafrázálva — a bennük kialakult igazért nem tartják érdemesnek és lehetségesnek a deklarálttal szembeszállni.

Szilágyinak az az állítása, hogy Németh László és Fülep Lajos (akit egy mellékes passzusban ugyancsak a « marxi szocializmus » apostalává avat) « A Szocializmus-értelmezése ... találkozik azzal az úttal, amit Lenin érzékletesen felvázolt », épp olyan hamisítás, mint Major Ottó vádja, mely szerint Németh László a « faji szemlélet » híve volt. Németh László Fülep Lajos és Bibó István, a huszadik századi magyar elméleti és politikai gondolkodás legnagyobbjai szocialisták voltak és — Bibó István személyében — azok is maradtak mind a mai napig. Éppen ezért az ő útjuk, a minőség-szocializmus, a pluralista szocializmus útja nem találkozott és nem is találkozhatott sem a sztálini kötőjeltől eltekintő marxizmus és leninizmus, a « reálisan és szükségszerűen [sic!] létező szocializmus » útjával.

Hogy mennyire nem találkozott, azt jól megvilágítja, amit az oly módszeresen idéző Szilágyi Imre egy fontos Németh László-szövegből *elhagyott*. Miután említést tesz Németh László « illúzióiról », « stratégiai hibáiról », « voluntarista törekvéseiről » stb., Szilágyi leszögezi: « Leszámol illúzióival, mert belátja: « Magyar reform nincs és nem lehet ... — a megghiúsult reform nem a szocializmus oldalára dob, hanem a szocializmus oldalán talál ». Az idézet az 1968-ban megjelent *Kiadatlan tanulmányok* első kötetének 526. oldalán található. Idézzük kicsit bővebben *A következő lépés* című, 1936-ban keletkezett cikket, amelyikből Szilágyi a fenti passzust kiragadta: « Szó sem lehet tehát arról, hogy én múltam mögött „az ajtót becsapjam”, s a vulgármaxizmus karjaiba essem. Magyar reform nincs és nem lehet; országunk, melyet én egy korszerűbb szocializmus kísérleti gózává szerettem

*volna tenni, szocializmus és fasizmus jelentéktelen csata-
terévé vált. Hogy én e csatában csak a szocialista oldalhoz
húzhatok: eldölt évek előtt már, amikor a fasizmusokon
még jóval több „huszadik századi” máz volt, amellyel
magukhoz csalhattak. Ma, amikor a fasizmusok lelke
leplezetlenül áll, s a szocializmus „elméletéből” is hallok
egy-egy testvérhangot, mely reményt nyújt, hogy e testvér-
hangok a mozgalmon belül még megsokasodnak, a meg-
hiúsutl reform nem a szocializmus oldalára dob, hanem
a szocializmus oldalán talál. Azt jelenti ez, „hogy kifogá-
saimat a marxizmussal szemben elhallgatom ezután? Nem.
Az embernek van üdvössége az időn kívül s van egy az
időben: az utána jövő nemzedékek szellemében.»*

Németh László « földi üdvössége » — nem először és
nem utoljára — hamisítások keresztüzébe került. For-
duljunk hozzá tehát még egy idézet erejéig (ugyancsak
a fenti, 1936-os cikkből): « Hogy mi különbséget látok
én szocializmus és marxizmus között, évekkel ezelőtt,
válaszul egy meglehetősen sértő írásra, épp a Korunkban
mondtam el. „A szocializmus — írtam — a mozgalom,
a marxizmus a mozgalom elmélete. Minden mozgalomnak
van egy értelme, amelyet nyelvünk ad neki, s van egy
értelme, amely a hozzátartozó eseményekből rajzolódik
ki. Van, amit mondunk, s van, ami történik. A marxiz-
mussal mint elmélettel nem tudok megbarátkozni ... A
szocializmus életrevalósága mélyebben fészkel, mint az
elméletben.” »

Németh László körszerűsége és aktualitása épp abban
rejlik, hogy szocialista volt, anélkül, hogy a szocializmus
elméletét, a marxizmust elfogadta volna. Azt az elméletet,
amelyiknek fő célja 1978-ban is ugyanaz maradt, mint a
harmincas években volt, vagyis « a hatalom teljességének
a megragadása », amint azt Jurij Kraszín, a filozófia
moszkvai doktora oly találóan megfogalmazta. Ezzel az
elmélettel, a totalitarisztikus hatalom elméletével szemben
(aminek oly nagyszerű megfelelője, sőt « tükrözése » a
lukácsi totalitásfilozófia) Németh László « töredékes »
ontológiája igazi kihívás, továbbgondolásra serkentő kez-
det, nem pedig hiányosság, negatívum ahogy Szilágyi Imre
megpróbálja beállítani. Az a Németh László, aki — mint

ahogy Szilágyi Imre elmarasztalóan megállapítja — « az Egészre nézve eszköztelen maradt » (hiszen minden igazi művész gondolkodó eszköztelen az Egészre nézve, mert azt csak hatalmilag lehet *reálisan* megcélozni, mégpedig a totalitarizmusban), az a Németh László, aki « nem látja azt sem, miben egy a társadalom » (mert a társadalom radikális, totalizálhatatlan megosztottságából, pluralitásából indul ki), az a Németh László, aki *mr a harmincas években* egy eljövendő « kollektív társadalom ellenzéké »-nek tekintette önmagát, akit a « gyötrő, magyar tapasztalatanyag » és az « európai műveltség » tett a demokratikus, minőség szocializmus előhírnökévé, ez a Németh László ma korszerűbb és aktuálisabb, mint valaha. Nyilván ezért igyekeznek minél többen és minél több irányban meghamisítani.

ápr. 23.

Ami a romániai ideológiai nyilvánosságot illeti ... Több ezer éves távolság választ itt el mindent Európától. Az amerikai látogatásról hazaérkező államfőt az egész ország « hódolatával, mély tiszteletével és nagyrabecsülésével » övezi az újságok első oldalán. A Minisztertanács « hártalan hódolattal és nagyrabecsüléssel adózik », « az ősi aradi román tájak kommunistái, összes dolgozói messzemenő nagyrabecsülésüket és csodálatukat fejezik ki », « az Argeş megyeiek szívvel-lélekkel a pártfőtitkár mellett állnak », a Magyar Nemzetiségű Dolgozó Tanácsa « hazafias büszkeséggel állapítja meg », « Bacău megye kommunistái, összes lakosai mély meghatottsággal és megelégedéssel kísérték a ragyogó küldetést », « Brăila megye összes dolgozói meghatottsággal és örömmel nyugtázták », « a Buzău megyei pártbizottság kifejezi teljes csatlakozását », a bukaresti Augustus 23 vállalat munkaközössége « megkülönböztetett érdeklődéssel kísérte a látogatást », a fogarasi Vegyikombinát dolgozói « kifejezik mély tiszteletüket és hazafias büszkeségüket a legdrágább emberünk [sic!] iránt mindenütt tapasztalható messzemenő nagyrabecsülés miatt, úgyszintén meghatottan nyugtáz-

ták a Ceaușescu elvtársnőt körülvevő tiszteletet », a « Hargita megyei tájak kommunistái, románok és magyarok a legélénkebb érdeklődéssel és mély hazafias büszkeséggel kísérték a látogatást, mely az Ő politikusi egyéniségének, lánglelkű hazafiúi erényeinek határozott megnyilatkozása folytán megerősítette » — folytassuk?

Ilyesmikkel lehet tehát itt megtölteni az újságokat. Ez valóban csak azzal az egészséges és bölcs amoralitással lehet elviselni, amivel az itteni emberek — kevés kivétellel — meg vannak áldva. Végighallgatnak, sőt végigcsinálnak mindent, anélkül, hogy ennek bármilyen különösebb jelentőséget tulajdonítanak. — Persze egy napon itt is megváltozik majd minden, s az emberek őszinte lelkesedéssel vetik majd bele magukat abba az új világba és könnyű lélekkel, amit nem terhel majd sem az önvád sem az emlékezet. Az emlékezés, a jövőteremtés és persze az önvád és a kétségbeesés is: ez a jelentést adó, ítéletet mondó és következtető Európa. A történelmet csináló, vagy — szerencsétlenebbik felében — elviselő Európa. Melyet egyesek épp a keleti, végtelenbe szétszórt szubjektivitás nevében ítélnék el.

Van persze másfajta történelem is, amely inkább arra való, hogy helyettesítse az igazi emlékezést: a mítosz, az ezer vagy több ezer éves évfordulók megünneplése. Az a nép, amelyik csinálja vagy elszenvedi a történelmét, de mindenképpen történelmi viszonyban van önmagával — nem ilyesmire emlékezik. Burebista, a « királyok királya » (*Scînteia* ápr. 21.) birodalmának 1980-ban lesz a 2050. évfordulója. Rendben van. Magyarország a múlt század végén ünnepelte, nem ugyan a hun birodalom, hanem csak a magyarok honfoglalásának dicsőségesen kerek ezeréves évfordulóját. Amikor pár évvel később a valódi történelem mozgásba lendült körülötte, a magyarság ott maradt, nyakán a hét vezérrel és Lehel külrtjével.

május 24.

Az április 29-i *Scînteia* egész oldalas cikket közöl Csík-szeredáról és Hargita megyéről (*Tavaszi óda a hazához*).

A cikk szerzője (Eugen Florescu) még Orbán Balázsnak *A Székelyföld leírása* című, a múlt század végén megjelent hatkötetes monumentális munkájából is idéz egy passzust, abból a könyvből, amelyiknek nemhogy az újrakiadását nem engedélyezik a szocialista Romániában, de még a könyvtárakban is különleges engedélyekhez kötik az elolvasását. Az idézet egyébként arról szól, hogy a legendákban, csodálatos tájakban oly gazdag Székelyföldön egy valami, az ipar, szinte teljességgel hiányzik. Ami igaz is volt. A nemzetiségi egyenjogúság legvilágosabb bizonyítéka tehát mi lehetne más, mint a gyorsított iparfejlesztés? A *Scînteia* cikkéből megtudjuk, hogy Csíkszereda lakossága 1968 és 1978 között 15 000-ről 32 000-re emelkedett, 1980-ra pedig eléri az 50 000-et. Itt álljunk meg egy pillanatra.

Az elmúlt évtizedekben a nagyobb erdélyi városok (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmár stb.) lakossága 50-100 ezerről 100-150-250 ezerre emelkedett. Ezzel a gyorsított iparosítás kezdetéig magyar többségű városok nemzetiségi összetétele alapvetően megváltozott: Kolozsvár határozottan román többségű lett (2/3-1/3 arányban), a többi említett városban pedig nagyjából kiegyenlítődött az arány. Ez az egész folyamat a magyar lakosság tervszerű háttérbeszorításának jegyében zajlott olyan kézzelfogható igazságtalanságok közepette, mint például a magyar nyelvű oktatás állandó csökkentése, a magyar nemzetiségű vidéki lakosság városba költözésének nehezítése, egészen távol eső román vidékekről (Olténia, Moldova stb.) történő betelepítés (a marosvásárhelyi Vegyipari Kombinát beindulásakor például ahelyett, hogy ott a helyben képeztek volna ki román és magyar szakmunkásokat, egy olténiai szakiskolából helyeztek oda egész évfolyamokat). Ami tehát az említett erdélyi városokat illeti, bár az iparosítás e települések túlnyomóan magyar jellegének tudatos megszüntetésével volt egyértelmű, és ennyiben az elrománosítás legfontosabb eszközének tekinthető, mégsem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett kolonizációról, és pedig azért nem, mert a román lakosság ugrásszerű megnövekedése túlnyomórészt az *e városok környékén* élő románok városba áramlásának és

csak kisebb mértékben a távolabbi román vidékekről történő betelepítésnek volt az elkerülhetetlen következménye.

Nem ez a helyzet a Székelyföldön, ahol a városok környéke 100 %-osan magyar, ahol némi román lakosság csak a városokban található, és *számarányukat kizárólag a távol eső román vidékekről történő betelepítéssel, szabályos kolonizációval lehet csak emelni.* A székelyföldi megyék iparosítása — az eddigi tapasztalatok szerint — nemcsak a vidék természetes szükségleteit tartja szem előtt, hanem — egyelőre csupán távlati célként — az utolsó erdélyi kompakt magyarlakta területnek vegyes lakosságú területté való átalakítását is. Ez azonban nem lesz könnyű dolog, s ha meg is valósítják, előre nem látható következményekkel járhat. Ugyanaz a jelenség — korábban magyar többségű városok román többségűvé, vagy nagyjából fele-fele arányban vegyes lakosságúvá válása — teljesen más súlyú és jelentőségű a szerint, hogy az illető városok természetes környezetének, vidékének nemzetiségi struktúrája reprodukálódik, vagy pedig a maga természetes életét élő vidék belső egyensúlyát megbontó hatalom elnemzetietlenítő szándéka érvényesül. Előbbi esetben a magyar lakosság *csak* a gazdasági, kulturális és politikai egyenjogúság megsértése miatt tiltakozhatik, utóbbi esetben egy még ennél is súlyosabb dolog: a kolonizáció politikája, a tervszerűen végrehajtott « békes etnocídium » miatt. Az a tény, hogy az ötvenes évek elején még magyar többségű Kolozsvár lakosságának ma kétharmada román, *nem* etnocídium, de ha például Csikszereda csak 40-50 %-ig is románná válik — az. Még nem tartunk itt, de nem kétséges, hogy a hatalom ezt a célt követi.

Ezt egyébként a *Scînteia* látványos kirakat-cikke is igazolja. A cikk szerzője a Hargita megyei Statisztikai Hivatalba is ellátogatott, ahol « megérdeklődte » a megye népességére vonatkozó adatokat. 1977 július 1-én Hargita megye lakossága 328 255 fő volt, 1968-ban: 273 964. A többlet: 54 000. 1938-ban a megye lakossága 250 149 fő volt. Tehát — vonja le a következtetést a *Scînteia* — az utóbbi tíz év alatt a növekedés kétszer nagyobb volt,

mint az azelőtti harminc esztendőben. « *A növekedés 86 %-ban a természetes szaporulatnak tulajdonítható. Az ország más vidékeiről érkezettek száma az utóbbi tíz év folyamán: 6450.* » Ha a cikk szerzője vagy legalább a szerkesztője levette volna a polcáról Románia 1977-es Statisztikai Évkönyvét, a 60. lapon megláthatta volna, hogy 1976-ban Hargita megyében a természetes szaporulat pontosan 3474 fő volt. Ezt tízzel beszorozva megkapjuk az utóbbi tíz év (minthogy az utolsó év adatát nem tekinthetjük átlagnak: nagyon bőven számított) természetes szaporulatát: 34 740. Amiből következik, hogy nem 6450 személy jött Hargita megyébe ez alatt az idő alatt az ország más vidékeiről, mint ahogy azt a *Scînteia* állítja, hanem legkevesebb 20 000, s így a megye népességnövekedése nem 86 %-ban, hanem csak körülbelül 60 %-ban tulajdonítható a természetes szaporulatnak. Ezt a korrekciót azért volt érdemes elvégezni, mert a *Scînteia* szerint « *Vannak egyesek, akik azt állítják, hogy az elmaradottabb megyék iparosításának politikája révén lakosságáttelepítés történt volna.* » Az mindenesetre tény, hogy egyesek a statisztikai adatokkal való manipulációra, sőt a hivatalos adatok meghamisítására kényszerülnek bizonyos látszatok elkerülése végett.

Egyszóval egy olyan vidéken, ahol — ugyancsak a szóbanforgó *Scînteia*-cikk szerint — « *az 1977. július 1-i népszámlálási adatok szerint a lakosság 87 %-a magyar és 13 %-a román és más nemzetiségű* », nevetséges dolog a magyar lakosság « *egyenjogúságáról* » és ehhez hasonlókról beszélni. A székely megyékben ennél sokkal többről van szó: nem románokkal szembeni előjogokról természetesen, hanem *egy vidék, egy terület* azon jogáról, hogy sajátos fizionómiáját ne módosítsák, ne befolyásolják hatálmilag. Vagyis: területi autonómiához való jogról, amelynek megadása önmagában természetesen nem oldaná meg az egész erdélyi magyarság problémáit, hiszen annak csak körülbelül 1/3-a él a Székelyföldön, de a megoldásnak egyik lényegbevágó, elengedhetetlen feltétele. A másik: a gazdasági, kulturális és politikai egyenjogúság tiszteletbentartása, pontosabban — a nagyfokú lakosságkeveredés miatt — nem területi, hanem kulturális és politikai auto-

nómia biztosítása a Székelyföldön kívüli magyarság számára.

máj. 5.

A május 4-i *Scînteia* a kukoricavetésről szóló hírek, a « paszuly vetésének sürgős befejezésére » felszólító cikk, valamint a május 1-ét különleges munkasikerekkel köszöntő munkásosztályról tudósító elmaradhatatlan vezércikk mellett egy író (Romulus Guga) « érzelmes útijegyzeteit » is közli (*Erdélyi kalauz az évszázados testvériség jegyében*). Szerző szerint « a történelem nálunk, románoknál nemcsak szenvedély, hanem munkánk, életünk értelmé ». Ha már ilyen fontosságot tulajdonítanak neki, érdemes megnézni, miféle történelemről van szó. A tájat teljesen átható, át-lényegítő földrajzi és történelmi szimbólumokról, természetesen. Ilyen például « Bihar régi vára, ahol az ősök szembeszegültek az átmenőkkel, a langyos helyet keresőkkel. » A történészek dolga eldönteni, hogy Anonymus krónikájában említett Ménmarót román fejedelem volt-e, a röghözkötöttség és a nemzeti homogenitás szimbóluma, vagy a nagy Kazár Birodalom nyugatra szakadt fiainak vezére, akinek bihari udvarában már akkor valamennyi ismert és jelentős vallás hívei : keresztények, muzulmánok és zsidók szabadon tanyázhattak. (Szimbólumnak ez sem rossz!) Bízunk tehát ezt a történészekre, s mi csak azt emeljük ki, hogy szerző ugyanabban a mondatban, amelyikből a fenti pár sort idéztük, a nagyváradi alumíniumkombinátról is megemlékezik, « ahol románok, magyarok és más nemzetiségűek valamennyien önmaguk lehetnek egy országban, az ő országukban ». Egyszóval ezeknek a « langyos helyet keresőknek », ezeknek az « átmenőknek » (trecători) az ivadékai ma is itt élnek, s mint megtudjuk, a legteljesebb egyenlőségben az országot ellenük védelmező ősök utódaival. Te, akinek az ősei, mondjuk, ezer éve telepedtek meg ezen a vidéken, csak tranzitvízumot kaptál a történelemtől, de azért ne panaszkodj, mert egyenlő vagy a földrajzi-történelmi szimbólumokban gon-

dolkodó « őslakókkal », és önmagad lehetsz az alumínium-kombinátban!

Vannak persze kiváltságos « jövevények » is, akiknek hőseire érdemes emlékezni. « *Virágot fogsz elhelyezni Kolozsvár-Napoca főterén* — szólítja fel Romulus Guga e költői fordulattal olvasóját — *Stephan Ludwig Roth emlékére, akinek feje a történelem hazugjai* (mincinoşii istoriei) *miatt hullott le.* » Bármelyik valamirevaló lexikonban utána lehet nézni, hogy Stephan Ludwig Rothot a forradalmi magyar kormány nem azért végeztette ki 1849-ben, mert azt merte állítani, hogy a románok mindig is a legtöbben voltak Erdélyben, hanem mert együttműködött a magyar forradalom ellen totális háborút viselő osztrák császári udvarral. De steril vita helyett maradjunk a tanulsággal: Romulus Guga « erdélyi kalauza » a történelemmel és a tájjal egylényegű „őslakók” és az „átmenők”, a történelem igazainak és a történelem hazugjainak az ivadékai között « évszázados testvériség » jegyében fogant.

*

A mai (május 5-i) *Scînteia* újabb kirakat-cikke, ezúttal Hargita megye egy másik városáról, Székelyudvarhelyről. Szerző: Uborny Mihály, a város — magyar — polgármestere. A cikk a « testvériségben élő 30 000 románról, magyarról és székelyről », a « mi városunkról » szól, « ahol a lakosok nagy többsége magyar és székely ». Székelyudvarhely is, mint annyi más város « ipari fellelgvárrá » vált, ahol « *minden dolgozó — legyen román, magyar vagy székely — egyképpen saját munkája tulajdonosának, termelőjének és haszonélvezőjének érzi magát* » stb., stb. Már az ápr. 29-i számban megjelent cikk is állandóan románokról, magyarokról és székelyekről beszél, de mint-hogy szerzője román újságíró, arra lehetett gondolni, hogy ő éppen a « magyarok és székelyek » stílusfordulatot kedveli, vagy életében először járva a Székelyföldön, nincs honnan tudja, hogy a « székely » ugyan általánosan használt megjelölés, de maguk a székelyek semmi esetre sem

használják a « magyar » jelző mellett, mint egy attól *különböző* nemzetiség jelölését. De Uborny Mihály, Székelyudvarhely polgármestere, aki — mint cikkében írja — « maga is magyar » ne volna tisztában ezzel? A *divide et impera* eléggé esetlen (*és reménytelen*) kísérletével állunk tehát szemben. Még szerencse, hogy a tavalyi népszámlálás folyamán a « székely » külön nemzetiségi kategóriaként szerepelt, és így a körülbelül hatszázszáznyi székely közül találtak is vagy száz « székelyt », olyat tehát, aki székely — s nem magyar — nemzetiségűnek vallotta magát. A nyilvánosságra hozott hivatalos adatok bizonyítják tehát a legvilágosabban a « székely nemzetiség » képtelenségét. A kapkodás és fejetlenség jele, hogy most újból ehhez a teljességgel hatástalan fogáshoz folyamodtak.

*

Közben Marx Károly is betöltötte 160. életévét, és meglehetősen haragosan tekint le a világra a mai *Scintea* negyedik oldaláról. Talán forog is a sírjában, hiszen az eljövendő társadalomról alkotott utópiája összeegyeztethetetlen a kommunizmus mai valóságával. De ez természetes, hiszen az utópia lényegéhez tartozik, hogy nincs, hogy *nem lehet* valósága, hogy csak mint tiszta affektivitás, mint hit létezhetik. De Marx és Engels, ha meg is merítkeztek az utópiában, azzal maradtak fenn a történelemben, az által *vannak jelen* benne, hogy a szocializmust « tudománnyá » fejlesztették, vagyis a totalitarisztikus hatalom megragadásának és tudatos manipulálásának páratlan doktrínájává. Ez a marxizmus, az igazi marxizmus nélkülözhetetlen ma Kelet-Európban a hatalom birtokosai számára, föggetlenül attól, hogy hatalmuk nacionalista, liberális vagy egyszerűen csak marxista színekben játszik.

A hivatalos Románia a háború előtt semmivel sem volt kevésbé nacionalista, mint most, de mivel nem rendelkezett a hatalmi szervezet, a hatalmi manipuláció marxista-leninista technikájával — nem is volt totalitarisztikus, következésképp az erdélyi magyarság léte és kultúrája számára sem jelentett életveszélyt. A visszaélések tömege, a

tényleges egyenjogúság hiánya, az a tény, hogy az autonómiának még a gondolata sem merülhetett fel — mindez nem feledtetheti el azt az alapvető valóságot, hogy a két háború közötti magyar kisebbség a falusi parasztoktól a legmagasabb pénzügyi érdekeltségig — a kulturális életről nem is beszélve — az önálló szervezeti élet számtalan lehetőségével, valóban kisebbségi érdekek szolgálatában álló intézmények egész sorával rendelkezett, s így legalább viszonylag önálló életet élhetett és önazonosságát *minden vonatkozásban* legalábbis kifejezésre juttathatta. Bármilyen felemás, elégtelen volt is (különösen szociális vonatkozásban) a két világháború közötti romániai demokrácia, a mai totalitarizmusnál sokszorosan több lehetőséget biztosított a kisebbségi magyarságnak a fennmaradásra.

Ezért nem elég csak a nacionalizmussal szembeszállni annak, aki a romániai magyar kisebbség helyzetét ma őszintén és előítéletmentesen fel kívánja tárni. A többékevésbé hagyományos nacionalizmus mögött meg kell látnunk magának a rendszernek a lényegét: a kommunista párt kizárólagos uralmán alapuló totalitarizmust. Ha ezzel szembefordulunk kisebbségi önvédelmi harcunk valóban általános, országos érdekűvé, sőt kelet-európa szempontból is példássá válhat, s számíthatunk, ha nem is a hatalmi vagy éppenséggel nagyhatalmi tényezők — sohasem önzetlen — pártfogására de a demokratikus érzelmű, a totalitarisztikus hatalmi rendszer nyomorúságait velünk együtt érző románok és az egész demokratikus európai közvélemény támogatására.

*

Manuel Lucbert négyhasábos cikkben ismerteti a mai *Le Monde*-ban Takács Lajos beadványát a romániai magyarság ügyében. Takács 18 pontban foglalja össze a követeléseket. A legfontosabbak: 1. a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa alakuljon át valódi tömegszervezetté, felelős vezetőkkel; 2. a Nemzetgyűlésben állítsanak fel állandó bizottságot a nemzetiségi kérdés vizsgálatára; 3. Nemzetiségi Statutum elfogadása; 4. a nemzetiségi ok-

tatás rendezése az óvodáktól az egyetemig; 5. magas színvonalú magyar nyelvű tudományos folyóirat létrehozása; 6. a nyelvhasználat biztosítása minden szinten ott, ahol a lakosságnak legalább 15 %-a nemzetiségi; kétnyelvű feliratok; 7. a magyarországi könyvek, újságok behozatalának megkönnyítése; 8. nemzetiségi tévé-csatorna biztosítása.

A Kirány-ügyhöz viszonyítva három lényeges fejlemény történt.

[1.] Takács nem párttagként, nem « marxista-leninista meggyőződéséről vezetve » mondja el a magyar kisebbség sérelmeit, hanem a kérdés jogi szakembereként. Az ő beadványa ezzel *formálisan sem* pártügy többé, hanem az egész romániai magyarság programja, még ha nagyon minimális program is.

[2.] A budapesti értelmiségiek most már nyíltan vállalják a közvetítő szerepet (ők ismertették Budapesten a nyugati újságírókkal Takács és Sütő beadványait). Álláspontjukat Illyés Gyula fejezte ki a legegyértelműbben a *Reuter*-nek adott interjújában. Romániában békés etnocídium folyik, s mivel Magyarország mint a szocialista tábor része tehetetlen, ők vállalják magukra a felelősséget, hogy tájékoztassák a világgözüvéleményt a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Bár ez feltehetően a magyar kormány hallgatólagos beleegyezésével történik, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a dolog kezdi túllépni a kormány által még elfogadható kereteket.

A budapestiek tevékenységével kapcsolatban egyelőre két megjegyzést lehet tenni. Mindenekelőtt rendkívül nagy jelentőségű az a tény, hogy a magyarországi értelmiségiek nem a határ-revizionizmus alapján állnak: nem területeket, hanem igazságot, tényleges egyenlőséget követelnek a romániai magyarok számára. Ez nem csak joguk, hanem — magyarokként — kötelességük is. Azt ma már minden józanul gondolkodó magyar belátja, hogy a határok megbolygatása értelmetlen, arról nem is beszélve, hogy ráadásul még lehetetlen is. Annál nagyobb elszántással léphet fel tehát mindenki, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel elősegítse a kisebbségi helyzetben élő magyarok helyzetének a megjavítását. Viszont semmi jel sem mutat arra, hogy Budapesten a nemzetiségi kérdés

általános társadalmi-politikai vonatkozásait is átgondolnák, vagyis, hogy a nemzetiségi elnyomást egy totalitarisztikus hatalmi rendszer, a proletárdiktatúra államformájának lényegéből fakadó jelenségként fognák fel, nem pedig valamilyen atavisztikus román nacionalizmus szimpla következményeként. A magyarországiak csak akkor érthetnek meg teljesen minket, erdélyi magyarokat, és csak akkor érthetnek teljesen egyet is velünk, ha nemcsak a román diktatúrával, hanem saját rendszerükkel, és főként ha az őstípussal, magával az ún. szovjet modellel is szembefordulnak. Az a tény, hogy Magyarország ma a legintelligensebben megszervezett diktatúra, nem változtat azon, hogy a reális demokrácia Magyarországon ugyanolyan hiánycikk, mint bárhol Kelet-Európában. Sajnos, minél elviselhetőbb egy diktatúra, minél több tehát az emberek vesztenivalója, annál kevésbé válik létszükségletükké a demokrácia, annál kevésbé tartják a fennállóval való szembefordulást az emberi méltóság követelményének. Ebben a tekintetben mi, romániai magyarok, nem panaszkodhatunk. De talán megérjük még azt, hogy az erdélyi magyarság mutat majd példát Magyarországnak: egyértelműen ellenzéki magatartásával, demokrácia-éhségével, a nemzeti identitás másokat nem sértő, de határozott vállalásával. Nem először fordulna elő ilyesmi a magyar nép történelmében. Nemcsak segítségre vagyunk tehát szorulva, hanem segíteni, adni is tudunk, talán többet is, mint amennyit kapunk.

máj. 7.

[3.] A harmadik fejlemény a román politikai vezetés inkompetenciájának kinyilvánulása és zavarodottsága. E vezetés a nemzeti kérdést egyszer s mindenkorra lezártnak, megoldottnak nyilvánította, s szervileg képtelen arra, hogy bármiben is korrigálja önmagát. Az itthoni, s főként a nemzetközi közvélemény mozgolódására (*Washington Post, New York Times, Economist, Times, Guardian, Le Monde, Die Presse, Avanti* stb.) a bukaresti propaganda-gépezet szinte kínos fantáziátlansággal vagy egészen pri-

mitív dühkitörésekkel reagál. A *Scînteia* április 30-i száma például háromhasábos cikket közöl a nemzeti kérdés « marxista megoldásáról », amelynek illusztrálására azt a « *rendkívül jellemző* » tényt tárja ország s világ elé, hogy « *Kovászna, Hargita és Máramaros megye, ahol a románok mellett (!) nagyszámú, az együttélő nemzetiségekhez tartozó dolgozó él, [Kovászna és Hargita megyében a lakosság 80-90 %-a magyar!] az év első négy hónapjára eső tervet az elsők között teljesítette.* » Akit ez még nem győzött volna meg eléggé, annak felhívják a figyelmét arra « a mélységes elégedettségre és hazafias büszkeségre », amit az ország dolgozói oly « nagyszerűen kifejezésre juttattak » az amerikai látogatásáról hazaérkező Nicolae Ceaușescu elvtárshoz intézett « táviratok özönében ». Mindezt a *Scînteia* « a mai Románia realitásának » nevezi. A Krisztus testévé átlényegülő, transzszubsztanciálódó osztya előbb valóság egy kálvinista számára, mint ez a bizáncias szerkezetű « realitás » — egy európai számára. [...]

Ami pedig az említett dühkitöréseket illeti, csak kettőt ragadok ki belőlük: Dr. Ion Spălățelu *Szent Bertalan hosszú éjszakája* című cikkét a *Contemporanul* április 28-i számában, amit május 5-én az egyetlen országos magyar nyelvű napilapban, az *Előrében* is leközltek — már ennyiből is könnyen megállapítható, hogy kinek az érdekeit szolgálja elsősorban az a « 32 [magyar nyelvű] újság és folyóirat, amely 1977-ben összesen több mint 100 millió példányban megjelent » (Vö. *Hungarians and Germans in Romania Today*. Meridiane Publishing House, Bucharest, 1978, 77. l.) — ; legújabban pedig Mihnea Gheorghiu cikkét az Írószövetség hetilapjában (*Luceafărul*, május 6-i szám). Ez utóbbi Illyés Gyula nemrég franciául is megjelent könyvének címét — *Hunok Párizsban* — vette kölcsön, « horthysta söpredéknek » minősítve azokat a magyar és nem magyar értelmiségieket, akik Erdély ügyében Párizsban megszólalnak. Ez még a bizánci mellébeszélésnél is kínosabb szegénységi bizonyítvány. A kisebbségi magyarságnak több jogot, több demokráciát, reális egyenlőséget követelő megnyilatkozásokra hogyan lehet válasz a különféle magyarországi szélsőjobboldali különítmények

észak-erdélyi atrocitásainak a részleteket szinte kéjelegve ecsetelő felsorolása?

A romániai nemzeti kérdés tragikus komplexitása abból fakad, hogy két történelmi idő találkozásának metszéspontján « helyezkedik el ». Az 1918-19-es két elvetélt forradalommal Magyarország bebizonyította, hogy legalábbis kulturálisan megérett a belső megújulásra, arra, hogy 1848 után másodszor az európai történelem élvonalába kerüljön. De csak egy pillanatra. Mert a környező népek, a szerbek, a románok és szlovákok nem kértek *ebből* a — legalábbis a magyarság szempontjából — főleg szociális hangsúlyú megújulásból. Ők ennél — teljesen érthetően — sokkal többre tartották saját nemzeti életük kiteljesítését. Mármost, ha igaz is az, hogy a román hadsereg 1919-es budapesti bevonulása után hatalomra kerülő Horthy-rendszer [...] s hatása alatt a magyar közvélemény jelentős része nem tudott belenyugodni a történelmi idők pluratitásába, abba tehát, hogy a Magyarországot környező népek nemzeti államkereteket nyertek s hogy a Szent István-i Magyarországot visszacsinálni nem lehet — a másodszor is elveszített világháború, a magyar revizionizmus teljes csődje, s főként az 1945-ben Magyarországon is bekövetkező rendszerváltozás ezt a történelmi intranzigenciát is elsöpörte, legfeljebb valami keserű szájíztt hagyott maga után. Észak-Erdély visszakerült Romániához — és nemcsak azért, mert a szovjetek ezt a háborúból való kiugrás fejében megígérték, hanem azért is, mert Erdély *egésze* román többségű lévén, ez a történelmileg mindig is szerves egységet alkotó tartomány a nemzetek önrendelkezési jogánál fogva Romániát illeti meg —, Észak-Erdély visszakerült tehát Romániához, de Kolozsváron létrehozták a Bolyai Tudományegyetemet, elfogadták a kisebbségi jogokat szavatoló Nemzetiségi Statutumot, megalakították a Magyar Népi Szövetséget, a kisebbségi magyarság felelős vezetőikkel rendelkező szervezetét. Úgy tűnt, hogy ez a kor, a negyvenes évek második fele, a történelmi idők találkozásának kora, olyan kor, amely a kelet-európai kis népeket a társadalmi haladás, a demokrácia elveinek közös vállalásában kapcsolja össze, s megteremtheti annak a lehetőségét, hogy a *nemzetek* önrendelkezési jogának

biztosítása után s mellett a társadalmi önrendelkezési jog is szabadon érvényesülhessen valamennyi érintett országban. Mivel a kisebbség az ő problémáit önmagában, a többségi nemzet önrendelkezési jogának érvényesítése — azaz a társadalmi önrendelkezési jog, az intézményi, kulturális és végső soron nyelvi pluralizmus szabad érvényesülése nélkül — nem oldhatja meg. Ebből következik, hogy a kisebbségi kérdés végső soron a társadalmi demokrácia kérdése. Az adott államkeretektől való elszakadást is magábanfoglaló önrendelkezési jog egy területen belüli kisebbségre nem alkalmazható. De különösségének, sajátos értékeinek szabad kinyilvánítása és érvényesítése annál inkább feltétlen joga, mert létszükséglete. Egy nemzet az évszázadokig tartó despotizmust is átvészeldheti — a kisebbség számára az évtizedekig tartó is halálos lehet.* Ezért perfid és ostoba fogás a hivatalos román propagandának az a kísérlete, hogy az itteni magyar kisebbség helyzetének megjavítását célzó valamennyi törekvést faszizmusnak vagy horthyzmusnak kiáltsa ki, hogy a történelem lomtárából keressen magának érveket. Téved a hivatalos Románia, ha azt hiszi, hogy az egyetlen vele szembeállítható ellenpolitika a magyar revansizmus és irredentizmus: nincs akkora szerencséje, hogy a mai Európában és különösen magyar részről ilyen ellenfelet találjon.

Döbbenetes, hogy a mai Románia vezetői a jelek szerint mennyire belefeledkeztek saját ál-valóságukba. Hatalmi rendszerük és az azt kifejező ideológia egynemű, monolitikus szemantikai struktúrája olymértékben fogva tartja őket, hogy nem is érzékelik, honnan fenyegeti őket reális

* Németh László 1942-ben, akkor, amikor Magyarország német segítséggel éppen visszaszerezte az első világháború után elveszített területeknek azt a részét, amelyiken a kisebbségi magyarság legnagyobb része élt, éppen akkor tehát, amikor az erdélyi, szlovákiai és vajdasági magyarság nagyobb része kisebbségből újból « többséggé » változott, Németh László ezt a provokatív minőség-megjelölést választotta tanulmánykötete címéül: *Kisebbségben*.

veszély. Ez a veszély nem külső, nem idegen pozitivitás, hanem immanens társadalmi hiány: a demokrácia. A romániai magyar kisebbség eltökéltsége és határozottsága nem valami idegen, « fasiszta elemek » aktivizálódásának, hanem a lehető legbensőbb demokráciahiány tudatosulásának a jele és következménye. S ez a kisebbség nemcsak azért nincs egyedül, mert vannak, akik Budapesten felemelik érdekében a szavukat, vagy mert a *Times*, a *Le Monde*, a *Washington Post* vagy a *Die Presse* hasábjain növekvő megértéssel és együttérzéssel viseltetnek irányában, hanem elsősorban azért, mert a demokrácia akut hiánya az egész román társadalom ügye. S ha bár a román írók és értelmiségiek az egy Paul Goma kivételén szégyenletes módon hallgattak és hallgatnak is erről, nem úgy a zsilvölgyi bányászok. Vezetőjük, Dobre, olténiai román, nem erdélyi magyar volt, s olténiai románként halt is meg 1977 karácsonján Craiován (ahová haza száműzték), mert « véletlenül » halálra gázolta egy autó.

Van azonban a kisebbségi helyzet végiggondolásának s az ennek alapján felvázolható politikai programnak egy olyan vonatkozása, ami megkülönböztetett jelentőségűvé teszi mind a román, mind a magyarországi ellenzéki törekvések viszonylatában. Annak világos felismeréséről van szó, hogy a kisebbségi egyenjogúság és autonómia biztosítása a proletárdiktatúra helyi változatát képviselő hatalmi rendszeren belül lehetetlen. Ha a magyarországi értelmiségieket el lehet hallgattatni bizonyos demokratikus játékszabályok korlátozott — « informális » érvényesítésével, ha a zsilvölgyi bányászokat több kenyérrel, nagyobb nyugdíjjal le lehet is csillapítani, a romániai magyar kisebbség problémáinak a megoldása (önálló magyar egyetem, a székelyföldi magyarság területi autonómiája, az egész erdélyi magyar kisebbségre kiterjedő nemzetiségi tömegszervezet, hogy csak a legfontosabbakat említsem) lehetetlen a rendszer lényegét érintő strukturális változások, egy nem diktatorikus, nem marxista-leninista szocializmus megteremtése nélkül. S ha egy kisebbség önmagában természetszerűleg képtelen is egy ilyen áttörés megvalósítására, semmi sem akadályozhatja meg abban, hogy az áttörés élvonalában haladjon, hogy — saját jól felfo-

gott érdekeitől vezettetve — kovásza legyen egy általánosabb, egész Kelet-Európára kiterjedő antitotalitarisztikus történelmi fordulatnak.

máj. 12.

A lehető legszörnyűségesebb és lélekölőbb unalom: nacionalizmus és szociális demagógia, vidéki Bizánc. Tegnapelőtt felemelték a szolgáltatások, a közlekedési díjak és a kávé árát, a lapok pedig, a lapok a munkásdemokráciáról, a kommunista munkástílusról, a politikai realizmusról elmélkednek. És természetesen *a* valóságról, amely minden politika alapja, csakhogy a mi körülményeink között, « a dialektikus és történelmi materializmusra épülő politika körülményei között ez a volóságghoz való viszony új jelentést kap: nem korlátozódik többé a társadalmi-történelmi valóság megfigyelésére és megismerésére, hanem a valóság *konzultálását* előfeltételezi ». (*Contemporanul* május 12.) A gazdasági-pénzügyi mechanizmus és a demokratikus életviszonyok öszshangja tökéletes, « a demokratikus centralizmus elvének és a munkás-önkormányzat módszereinek előnyei » messzemenően erősítik « a gazdasági-társadalmi tevékenység modern vezetését » [sic!] és a « munkásosztály történelmi szerepének mind hatékonyabb érvényesülését ». A *Contemporanul*nak ugyanezen az oldalán olvasható egy bekerezett megemlékezés is a nagy erdélyi román költőről, George Coșbucról. Egyetlen passzust idézünk belőle: « Nemzetünk történelme a nemzeti lét megőrzéséért vívott harcok végtelen sorozatából áll: Decebal a hódítók ellen, Gelu a hódítók ellen, Mihály a hódítók ellen, Ștefan a hódítók ellen, az egész nép a hódítók ellen! A mi történelmünk mélységesen drámai volt. » S hogy még félreérthetlenebb legyen a « message », Coșbuc híres *Földet adj!* (Noi vrem pământ!) című verséből idéz a szerző (Radu Cârneli): « *Voi ce aveți îngropat aici? / Voi grâu? Dar noi strămosi și tați, / Noi mame, și feciori, și frați! / În lături, venetici!* » Prózafordításban: « *Nektek mitek van eltemetve itten? /*

A búzátok? Nekünk őseink és apáink, / Nekünk anyánk, fiaink és testvéreink! / Félre jövevények! »

Hogy az Erdély egyik tiszta román vidékéről származó Coşbucot népe társadalmi és nemzeti nyomorúsága láttán ily mértékben elragadta az indulat a századfordulón, az talán még érthető. Az viszont egyszerűen vakság, sőt elvakultság, hogy ma, 1978-ban egy bukaresti folyóirat « hódítóknak » és « jövevényeknek » tekint egy (a *hivatalos* statisztikák szerint) 1 700 000 lelket számláló nemzeti kisebbséget. A mai Románia publicistái úgy politizálnak, mintha nem is a 20. században élnének, mintha még mindig nekik kellene a világ kövéleményéhez fordulniok, hogy nemzeti létében fenyegetett népük méltatlan sorsára felhívják a figyelmet. Döbbenetes, mennyire rajtuk kívül állónak tekintik a nemzetiségi kérdést, mennyire nem képesek felfogni a lényegét: azt, hogy itt igenis *róluk van szó*, az ő társadalmi és nemzeti türelmetlenségükről, amely nemcsak a magyar kisebbséget nem ismeri el mint saját kulturális és szervezeti különösségéhez ragaszkodó kollektív egészet, de a román nép számára sem teszi lehetővé a totalitarisztikus államhatalommal szembeni kulturális és szervezeti autonómiát. Mennyire igaza volt Paül Gomának amikor Pavel Kohouthoz intézett szolidarizáló levelében megírta, hogy a románok helyzete még a csehekénél is rosszabb, mert azokat legalább az oroszok nyomják el, de a románokat maguk a románok. És ezért az ország sorsát irányító politikusokon kívül elsősorban azok az értelmiségiek a felelősek, akik a többség többségének a jogfosztottságát demokráciává, a kisebbség jogfosztottságának a feltárását pedig fasizmust propagáló idegenek ármánykodásává hazudják.

*

A nemrég Herder-díjat kapott Eugen Barbu lapja, a *Săptămîna* mai számában kipellengérez egy montreali magyar nyelvész könyvének (Baráth Tibor: *A magyar népek(?) őstörténete*) nyelvészeti és történelmi « ostobaságait ». « *Vannak esetek, amikor a nyelvészeti játékok*

súlyos kérdéseket érintenek, és semmi más céljuk nincs, mint hogy széthúzásra, gyűlölködésre és bizalmatlanságra uszítsanak » — mondja a szerző, Manole Neagoe, egy olyan könyv kapcsán, amelyiknek még a hírét sem hallotta senki az országban. Majd Kommentátor aláírással, s bizonyára némi nosztalgiával gondolva a régi szép időkre, a lap lélekemelő passzusokat idéz Bjornstern Björnson « norvég nemzeti költő » 1907-es cikkéből, amely a müncheni Märzben és a párizsi *Le Courrier Européen*-ben jelent meg, s « a magyarok » szláv- és románellenes politikájáról szólt, akárcsak a « neves angol történész », R.D. Seton Watson, s a « nagy francia írástudó és történész », Louis Léger 1908-ban, illetve 1918-ban megjelent könyvei (ezekben szintén pompás idézeteket talált a *Săptămîna* az « elnyomó » magyarokról). Mindezek után a *Săptămîna*, nehogy azt higgye valaki, hogy csak a magyarokban látja az ellenséget, közli Vasile Neteanak, a fasiszta légionárius mozgalom egyik közismert volt vezetőjének és jogi szakértőjének Iorgu Iordan professzort támadó cikkét. Iorgu Iordan akadémikusnak nagyon sokan nem bocsájtják meg mind a mai napig, hogy a vasgárdisták, a légionáriusok egyik legkövetkezetesebb ellenfele volt, s még kevésbé azt, hogy a dákoromán kontinuitás-elmélet hivatalos és ezzel kizárólagos elméletté válása óta talán egyedülálló módon, a 60-as évek végén jelentetett egy könyvet Al. Philippidéről, nem titkolva, hogy határozottan rokonszenvezik az ismert, de ma teljesen elhallgatott történész nézeteivel. Philippide a két háború között írt alapkönyvében (*A románok története*) régészeti és nyelvészeti érvekkel bizonyította be az ún. immigrációs elméletet, vagyis a románok balkáni származását anélkül, hogy ebben valami szörnyűséges dolgot látott volna a román nép eredetére vagy régiségére vonatkozóan, sőt.

Egyszóval erről a Iorgu Iordanról, pontosabban emlékiratainak most megjelent 2. kötetéről a következőket mondja V. Netea: « *Az emlékirat legtöbb megállapítása a tagadás és a megbélyegzés kategóriájába tartozik, és olyan személyiségeket érint, mint: A.C. Cuza, I. Petrovici, M. Manoilescu, az olasz korporativizmus híve, N.*

Șerban, a Iași-i Egyetem francia nyelv és irodalom professzora, akit az emlékiró kalandornak és üzletelőnek tart, G. Pascu. I. Găvănescu, a legionárius mozgalom hívei, Gh. Cuza, Nichifor Crainic és sokan mások. » A két részben közölt hosszú cikk ezért az egy mondatért íródott. Érthető, hogy V. Neteanak rosszul esik, ha volt eszmetársait « megbélyegzik », de az mégiscsak érdekes, hogy miközben a bukaresti lapok a « magyar fasiszták » mesterkedéseinek leleplezésével foglalkoznak, alkalmat találnak arra is, hogy a román demokratákkal szemben nyilvánosan megvédelmezzék a román fasisztákat.

*

Az első komoly, indulatmentes állásfoglalás román részről a kisebbségi kérdésben Noël Bernardtól, a Szabad Európa román adásának igazgatójától származik. Ma esti kommentárját a legfontosabbal kezdte, azzal, amit a hivatalos román propaganda elhallgat, tudniillik, hogy nem Románia szuverenitásáról és területi integritásáról van szó, hanem a Helsinkai Nyilatkozatban szentesített emberi jogokról, a kisebbségnek mint kollektivitásnak a jogairól. Senki és sehol, sem Keleten, sem Nyugaton nem vetett fel területi kérdéseket az erdélyi magyarság kapcsán. A román Szabad Európa hivatalos kommentárjának másik fontos vonatkozása, hogy az innen, belülről elhangzott követelésekre és javaslatokra helyezi a hangsúlyt, s a nyugati lapok fokozódó érdeklődését ennek, Király és Takács akcióinak, nem pedig « bizonyos körök mesterkedéseinek » tulajdonítja. Sokatmondó, ahogy a nemzetiségi probléma általános, az egész világra kiterjedő jelentőségét hangsúlyozva kitért arra, hogy a Franco-diktatúrát felváltó spanyol demokrácia hogyan oldja meg, illetve tesz legalább kísérletet arra, hogy az autonómiához való jog elismerésével megoldja az ottani kisebbségek problémáit. Noël Bernard javaslata: a román pártvezetőség beszélje meg az erdélyi magyarság tényleges erkölcsi tekintéllyel rendelkező képviselőivel a kisebbségi kérdés minden vonatkozását, ami pedig a magyarokat és románokat általá-

ban illeti, ne annyira a múlttal, mint inkább a jelennel és a jövővel törődjenek, s próbáljanak olyan demokratikus viszonyokat teremteni, amelyek között a két nép, a két civilizáció valóban békében élhet egymás mellett.

Vajon a románok közül hányan értenek ma egyet ezzel az állásfoglalással? Nekünk, romániai magyaroknak hinniük *kell* abban, hogy többen, mint ahányan az újságokat írják.

máj. 13.

A mai *Scînteia* már valamivel mérsékeltabb hangon ír a kérdéstről. Nemcsak a magyar fasisztákat emlegeti fel, hanem a román legionáriusokat és a jugoszláv csetnikeket és usztasákat is, akiket a korabeli Németország nagyon jól ki is használt — a *divide et impera* ősrégi elvét követve — « a szóbanforgó népek ellenállásának a gyengítésére », a Harmadik Birodalom « e térségben való terjeszkedésének elősegítésére ». Ezzel nem is volna semmi baj, sőt az okos célzás a Szovjetunió mai számításaira éppenséggel dicséretes is. De miért kell ezt összehozni az erdélyi magyarság konkrét, Takács Lajos által 18 pontba foglalt követeléseivel? Az a tény, hogy ilyen követelések vagy sérelmek felvethetők, nem azt bizonyítja-e, hogy a kisebbségi kérdés megoldásáról nem beszélhetünk? Mi köze a jogaira és cselekvőképességére lassan ráébredő erdélyi magyarságnak *« az imperializmus legreakciósabb körei azon törekvéseihöz, hogy felélesszék a nacionalizmus és sovinizmus mérgezett fegyverét, az óceánon túli fasiszta, horthysta csoportocskák irredenta jellegű Románia ellenes rágalmozó akcióihoz »*? Hogy kerül ez egyáltalán ide? (Arról nem is beszélve, hogy túlságosan ostobáknak képzelet a *Scînteia* az amerikai magyarokat, ha azt hiszi, hogy ilyesmikkel akarják felrázni az amerikai közvéleményt.) « *A nemzeti kérdés példás megoldása — a szocialista Románia valósága* » — írja a *Scînteia*. A hivatalos román propaganda optimizmusa példátlan. Azt hiszi, egyetlen kézzelfogható intézkedés nélkül, a szertartás-szövegek pusztán ismételtetésével semmisnek nyilváníthat egy olyan

problémát, amely nem az ideológia szövegterében, hanem azon kívül, most már végképp és kategórikusan azon kívül « fogalmazódik meg ».

Ami pedig az e térségben terjeszkedni, illetve régi pozícióit visszaszerezni kívánó nagyhatalmi (szovjet) érdekeket illeti, nagyon téved Románia, ha azt hiszi, hogy csupán a hatalmi politika, a titkos diplomácia segítségével ellent tud állni a rá nehezedő nyomásnak. Ilyen nyomásnak csak egy demokratikusan megszervezett társadalom képes ellenállni, amely maga mellett tudhatja a romániai magyar kisebbséget is. Sajnos a román politikai vezetés magát a román népet sem becsüli annyira, hogy lehetővé tegye számára a hatalommal szembeni autonómiát, azt, hogy *önszántából* keljen a nemzeti érdekek védelmére külső fenyegetés esetén. S ha ez a politika nem tart igényt a román népre, még kevésbé hiszi, hogy egy demokratikusan megszervezett, autonóm magyar kisebbség aktív támogatására valaha is szüksége lehet.

máj. 14.

A már említett *Luceafărul* tegnapi számában az első dák állam közeledő 2050. évfordulójának jegyében dák cserepekre, géta fővárosokra és főként Burebista « grandiózus, meteorként feltűnő » birodalmára emlékezik, amely « nyugat felé Bohémiáig és Pannónia közepéig, észak felé a Szlovák Kárpátokon túl, kelet felé az Olbiáig [vagyis a Bugig, ugyanis Sztrabón antik földrajztudós szerint « ha a Borüszenészen — a Bugon — 200 stadionnyira hajózunk, egy a folyóval azonos nevű várost találunk, melyet Olbiának is hívnak »; vö. *Géographika*, VII.3.17] és a Fekete-tenger partjáig, délen pedig Illiriáig és a Balkán-hegységig terjedt ». Miközben folyik ez a — párt-határozatba foglalt — történelmi bohóckodás és megalomania (olyan ez, mintha a mai Magyarország még a századvégi milleneumi ünnepeken is túltenne, és egyenesen Attila méltó örököséként a nagy kínai faltól a Rajnáig « meteorként » végigvonuló hunokra emlékeznek), a *Luceafărul* ugyancsak közli Petre Stoica hallatlan

iróniával megírt, a legjobb mai német költészettel rokonítható verseit. A történelemnek ezzel a kultikus szemléletével szemben [...] a művészi érték már önmagában is kihívás, s ha az esztétikum ráadásul az irónia formáját ölti magára, akkor egyenesen kulturális ellenállás. A román szellemi élet legjobbjai talán megelégedhetnek a szellemi ellenállás áttételesebb formáival, hiszen bármilyen kétségbeejtők legyenek is a mai állapotok, a román népet legalábbis *létében nem veszélyeztetik*; a román nép és vele együtt a román kultúra tíz, húsz vagy akár ötven év múlva is képessé válhat a megújulásra. Ámde mi, romániai magyarok többé nem elégedhetünk meg a pusztán kulturális ellenállással, ugyanis ha a mai helyzet változatlanul fennmarad, ha Románia egész társadalmi élete nem demokratizálódik, azok az irodalmi, művészeti és elméleti értékek, amelyeket mi létrehoztunk vagy létrehozunk, ötven év múlva talán már holt, funkciótlan értékeké válnak.

Amit a Magyarországhoz tartozó erdélyi románoktól a politikai életből való tényleges kirekesztettségük ellenére (vagy éppen amiatt?) hosszú évszázadokon keresztül nem vehetett el senki, identitásuk tudatát és e tudat közvetlen átélésének közösségi feltételeit és biztosítékait, azt a 20. század, s különösen e század második fele, a politikai-hatalmi *integráció* alapján, a maga félelmetes technikai-manipulációs eszközeire támaszkodva egymagában elvégezheti. A hatalmi *kirekesztés*, ha antidemokratikus s így visszamenőleg is igazolhatatlan és elfogadhatatlan is, a kirekesztettek önazonosság-tudatát nemhogy gyengítené, hanem éppenséggel erősítheti (gondoljunk arra, hogy a modern román nemzeti tudat pontosan Erdélyben alakult ki, az ún. « erdélyi iskola » kulturális és ideológiai tevékenységnek köszönhetően). A hatalmi *integrálás* viszont, miközben a többséghez tartozókat « csak » a demokráciától [...] fosztja meg, a kisebbséghez tartozók esetében nagyon könnyen és főként *helyrehozhatatlanul* nyelvi integráláshoz, a beszélő erőszak e fantasztikus formájához vezethet, amelynek csak addig lehet ellenállni, ameddig nem kezd el tömegméretekben « beszélni ». Utána, ha egyszer valaki ezt a « beszédet » megtanulta,

már minden elkésett. Hiába próbálnak az angolul beszélő észak-ír katolikusok vagy a spanyolul beszélő baszk szeparatisták véres erőszakkal fizetni a vértelenért, hiába próbálják dinamittal vagy géppisztolysorozattal exteriorizálni a bennük beszélő, belső lényegükké vált erőszakot — ezzel már semmit el nem érhetnek, semmin nem változtathatnak, hiszen *önmagukat* mégsem pusztíthatják el.

máj. 17.

Huszár Sándor, a bukaresti *A Hét* főszerkesztője « az RKP nemzeti politikájának helyességéről » ír a mai *Scînteia*-ban, és önmagát a következőképpen jellemzi: « *főszerkesztő a párt bizalmából* ».

máj. 19.

Tv-kerekasztal a « testvériségről ». Főszónok Francisc Păcurariu, a *Labirintus* c. regény szerzője. Illyés Gyulát a horthystákkal kapcsolta össze, s ezt azzal bizonyította, hogy amikor a Ceaușescu-látogatás előtt egy kulturális delegáció tagjaiként Domokos Géza, a bukaresti Kriterion Könyvkiadó igazgatója,* Bisztray Mária, a Kolozsvári Magyar Színház igazgatója, Pálfalvi Zoltán, a kolozsvári Műegyetem rektora (aki egyébként csak dísznek magyar, mert a Műegyetemen egyetlen tantárgyat sem tanítanak magyarul) és mások felvilágosították az amerikai érdeklődőket, románokat és magyarokat az itteni magyarság « reális » helyzetéről, vagyis teljes egyenjogúságáról, « néhány reakciós, horthysta elem » (pár perccel később « fiatal provokátoroknak » nevezte őket, vagyis harminc év körüli « horthystákról » van szó!) nem volt megelégedve a hallottakkal, s mondanivalóját Illyés Gyulára hivatkozva adta elő. A kerekasztal román résztvevői (Păcurariun

* A Kriterion magyar, német, szerb-horvát, ukrán és jiddis nyelven jelentet meg könyveket.

kívül O. Trăsnea és D. Berindei) természetesen a kizárólag magyarok által elkövetett észak-erdélyi atrocitásokról sem feledkeztek meg. Gáll Ernő, a *Korunk* főszerkesztője és Demény Lajos, a Nicolae Iorga Történeti Intézet magyar osztályának vezetője rettenetes kínok között ugyan, de mégiscsak statisztált. Szubjektív becsületességükhöz nem férhet kétség, de ez az eset mindennél jobban igazolja, hogy ez ma már egyáltalán nem elég. Király és Takács *után* sokkal többről van szó, mint az ideológiai kampányokban való megszokott és bizonyos szinttől felfelé kötelező részvételről. Bár Gáll és Demény nem mondott semmi kifogásolhatót, semmitmondásukkal, hallgatásukkal, egyáltalán: részvételükkel « hitelesítették » Illyés Gyula lefasisztázását és a nemzeti kérdést megoldottnak deklaráló hivatalos román politikát. Úgy látszik, tényleg vagy fiatalnak vagy nyugdíjasnak kell lenni ahhoz, hogy az ember minimális erkölcsi bátorsággal rendelkezék.

máj. 25.

A cigányokon kívül három olyan kisebbségi közösség van Kelet-Európában, amelyiknek még a nemzeti önazonossághoz való jogát sem ismerik el: a bulgáriai macedónok, a beszarábiai románok és a moldovai csángómagyarok.

Angel Cemerski, a Macedóniai Kommunista Szövetség központi bizottságának elnöke a következőket nyilatkozta a belgrádi televízióknak: « *Bulgária mai politikája nemcsak hogy nem ismeri el a macedón nemzeti kisebbség létezését Bulgáriában, és nemcsak hogy nincs szándékában a kisebbségi jogok felújítása, de különféle bel- és külpolitikai megnyilvánulások révén kérdésessé teszi a macedón nemzetet mint egészet, ami lényegében területi követelések megfogalmazását jelenti Macedóniával és Jugoszláviával szemben. Különféle ottani ünnepségek a San Stefano-i béke Nagybulgáriával kapcsolatos régi koncepcióinak a jegyében zajlanak.* » Cemerski szerint ez nem realista politika: « *A bolgár politikának számolnia kell a mi nemzeti kisebbségünkkel, s vissza kell adnia jagaikat...*

Ma a lehető legnagyobb anakronizmus a balkáni kisebbségek jogainak el nem ismerése, amikor tudott dolog, hogy azok mindenütt léteznek. Illúzió azt hinni, hogy ez a kérdés megoldható egyoldalú pressziókkal, a kérdés ignorálásával vagy asszimilációs politikával; mindez csak a kölcsönös viszonyok rosszabbodásához vezethet. »

*

A chişinăui (kisinevi) *Moldova Socialistă* című újság ismertetést közöl a Moldvai Szovjet Enciklopédia VII. kötetéről, I. Vărticean, a munka főszerkesztőjének tollából: *« A szerkesztőbizottság igyekezett minél bővebben tárgyalni a moldován nép történelmét, testvéri egységét a nagy orosz néppel és a Szovjetunió más népeivel. Több szócikk foglalkozik a beszarábiai illegális forradalmi mozgalommal a román polgári-földesúri megszállás idejéből, a szovjet hazával való újraegyesülésért vívott harcról... A moldovánok eredetéről a „volohi” [vlachok] és a „moldoveni” [moldovánok] szócikkek foglalkoznak. Az Enciklopédia részletesen taglalja a nép fejlődésének különböző szakaszait, a moldován szocialista nemzet megerősödését. Egész sor szócikk, főként a „Feudális moldován állam” című foglalkozik a középkorral. (...) A moldovánok nemzeti tudatának a fejlődésével az alábbi szócikkek foglalkoznak: „A moldován krónikairodalom”, „Grigore Ureche”, „Miron Costin”, „Ion Neculce”, „Varlaam”, „Dimitrie Cantemir” stb. (...)*

A török iga elleni harc keretében fejlődött és erősödött a moldován-orosz-ukrán barátság. E barátságra vonatkozóan az „Orosz-moldován szövetség”, a „Moldován-orosz-ukrán kapcsolatok”, „A kozákok moldáviai hadjáratai”, „Moldáviai iskolák Moszkvában” stb. szócikkekben található bő felvilágosítást az olvasó. Azon igyekeztünk, hogy megfelelő figyelmet fordítsunk a beszarábiai forradalmi mozgalomra mint az oroszországi forradalmi mozgalom szerves részére, ami tartományunknak a nagy Oroszországhoz való hozzácsatolása nyomán vált lehetségessé. »

Annak bizonyítására, hogy « a moldován nép sorsa a

nagy orosz nép sorsához kötődik » a recenzens a következő szócikket idézi: « A Nagy Októberi Szocialista Forradalom », « Az 1918-20 közötti polgárháború és katonai intervenció », « Idegen katonai beavatkozás Beszarábiában », « A beszarábiai dolgozók küzdelme a szovjet hazával való egyesülésért » stb.

Mindez felháborító, cinikus történelemhamisítás, aminek a reális dimenzióit mi magyarok, különösen erdélyi magyarok nagyon is fel tudjuk mérni. Moldován nemzet éppúgy nincs, mint ahogy nincs transzilván nemzet, munteniai nemzet, olténiai nemzet. Oroszország, majd a Szovjetunió nem elégedett meg azzal, hogy a középkor folyamán végig az egységes moldvai fejedelemséghez tartozó és vitathatatlanul román többségű Beszarábiát bekebelezte, de még az ott lakó román lakosság nemzeti identitását sem ismerte, illetve ismeri el, olyannyira, hogy még a latin betűs ábécé használatát is betiltották.

A történelem groteszk fintora, hogy ez a nyilvánvaló igazságtalanság a mai Romániában nem a nagyobb megértést és türelmet segítette elő az itteni kisebbségekkel szemben, hanem éppen a türelmetlenséget, a kizárólagosságot. Úgy látszik, a történelemnek alaptörvénye, hogy az igazságtalanság további igazságtalanságot szül. De ha komolyan vesszük ezt a logikát, akkor nem állhatunk meg Romániánál, hanem tovább kell mennünk Budapestig, a hivatalos Magyarorszáig, amelynek képviselői nem is igen rejtik véka alá, hogy tisztára taktikai meggondolásból ugyan, de mindenképpen a Szovjetunióra tesznek az erdélyi magyarság helyzetének megjavítása érdekében. A kör ezzel bezárult, létrejött a tökéletes *circulus viciosus*: olyan országhoz folyamodnak segítségért kisebbségi kérdésben, amely saját kisebbségi nemzetiségeivel, sőt nemzeteteivel a fent jelzett módon viselkedik.

De óriási tévedés azt képzelni, hogy ez az ördögi kör magának a történelemnek a logikája. Még akkor sem az, ha kénytelenek vagynuk elismerni, hogy akár évszázadokon keresztül is hatalmában tarthatja a történelmet és uralkodhat fölötte. Egy percig sem szabad megfeledkezünk arról, hogy Beszarábiában a *hivatalos* Szovjetunió, a szovjet hatalom minősíti a románokat moldovánoknak,

s fosztja meg őket nemzeti identitásuktól, hogy itt a *bivatalos* Románia hatalmi rendszere nem ismeri el az erdélyi magyar kisebbséget *mint közösséget* megillető jogokat, továbbá, hogy a *bivatalos* Magyarország és hatalmi manipulációjának szubjektíve esetleg jószándékú alanyai spekulálnak a Szovjetunióra a magyar kisebbség problémáinak megoldását remélve. Az említett *circulus viciosus* tehát nem a történelem, hanem egy olyan Hatalom logikájának a megnyilvánulása, amely gúzsba köti a történelmet és annak reális hordozóját, a társadalmat.

A kisebbségi kérdés ma azért világkérdés, mert a kisebbségek elnyomásában s a velük való manipulációkban a Hatalom társadalom- és életellenes logikája a maga meztelen brutalitásában nyilvánul meg. A kisebbség *mint olyan*, léténél fogva nem lehet komponense a hatalomnak, hanem csak a civil társadalomnak. Ez nem jelenti azt, hogy a többséget azonosnak tekintjük a Hatalommal, ezzel a társadalom feje felett lebegő, de a fejekben, a tudatokban, azok révén is létező valamivel. A többség többsége hasonlóképpen ki van rekesztve a Hatalomból, s a kisebbségnek is van egy olyan kisebbsége, amelyik részeseedik, ha nem is jelentős mértékben belőle. Másról van szó. A kelet-európai egynemű totalitarisztikus hatalom egyik sajátossága, hogy közvetlenül a társadalom megtestesüléseként lép fel, hogy — Hegellel szólva — társadalomként « tétélezi magát ». Ennek az önmegvalósításnak a terepe: az ideológia, amelyhez hozzátartozik a holt újságpapíron kívül az azt olvasó ember is: nemcsak a gyűlések állandó szónokai, hanem a hallgatók, az időről-időre, évente egyszer vagy kétszer fel- illetve megszólalók is! Ennek a hatalmi önmegvalósításnak az a lényege, hogy ellenőrzi a legkisebb lépést is, amelyet a szubjektumok a társadalmi általánosság irányában tennének: a legutolsó faluban megtartott termelészövetkezeti közgyűlésen éppen úgy nem lehet globálisan elvetni a vezetőség álláspontját, mint a központi bizottság vagy a végrehajtó bizottság ülésein.

Az önmagát társadalomként tétélező Hatalom körén kívül csak a legpörébb partikularitás, az atomizálódott élet létezik (kivéve talán a művészetben vagy az örületben).

Legalábbis így van ez a többségi társadalomban. A kisebbség pusztá léténél fogva kihívás az ily módon megszerveződő Hatalommal szemben, mert mint *bizonyos ideig* meg nem szüntethető, fel nem számolható *közösség* ő a lehetetlen és elviselhetetlen *harmadik* a hatalmilag kisajátított társadalom és a mindennapi élet szintjére visszaszorított, atomizálódott szubjektivitás között. A kisebbség mint közösség (ameddig fenn bír maradni mint közösség) elnémiíthatatlan élet, kisajátíthatatlan, hatalmilag nem tétélezhető civil társadalom.

Mindezt tekintetbe véve világos, hogy a kisebbségi kérdés hatalmi megoldása — pontosabban: az önmagát társadalomként tétélező és megvalósító hatalmi rendszer *fennállása melletti megoldása* — elképzelhetetlen. Ameddig Kelet-Európában diktatúra van, a közösségi tudattal rendelkező és közösségi jogokra igényt tartó, az erőltetett asszimiláció ellen tiltakozó kisebbségek önmagukhoz ragaszkodva a hatalommal szembeni különmemű és önelvű, autonóm társadalmi léthez ragaszkodnak.

*

A hivatalos Románia türelmetlenségének és kizárólagosságának legszembetűnőbb megnyilvánulása a moldovai magyarok helyzete. A *Moldovai csángó népdalok és népbaladák* című, a bukaresti Állami Irodalmi és Művészeti Kiadónál 1954-ben megjelent kötet előszava szerint « *A magyar nép olyan részével van dolgunk, amelynek a múltban soha sem volt anyanyelvű iskolahálózata, nem voltak kultúrintézményei, hogy nyelvét ápolhassa, művelhesse és továbbfejleszthesse; így nyelvét íratlan költészetébe menekítette. A nagyfokú írástudatlanság s az anyanyelv üldözésének körülményei között a moldvai csángók magyar nyelvű kultúrájának egyetlen monumentális múltbeli emléke a népköltészet. (...) A csángó folklór ma minden bizonnyal az egész magyar nyelvterületen a legélőbb és a leggazdagabb.* »

A moldvai csángók valóban semmiféle kulturális intézménnyel sem rendelkeztek, hiszen nyelvi szempontból

még vallásukat is elidegenítették tőlük, amihez pedig mindennél jobban ragaszkodtak (mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a középkortól, a 14-15. századtól kezdve megszakítás nélkül görögkeleti vallású románok között élve is megőrizték római katolikus vallásukat). A moldvai római katolikus egyház ma is 220 000 — kizárólag csángókból álló — hívet tart nyilvántartásban; ebbe természetesen körülbelül százezernyi magyarul már nem tudó, tehát nyelvileg teljesen asszimilálódott csángót is bele kell számítani. A már említett előszó a következőket mondja erről: *« A középkorban, közel két évszázadon át, lengyel püspököknek sikerült jogkörüket a moldvai katolikusokra kiterjeszteniük, majd 1620-tól kezdve közvetlenül a római missziós központ vette kezébe az itteni katolikusok ügyét. Róma magyarul nem tudó, idegen, túlnyomórészt olasz papokat küldött Moldvába, s ez így folyt egy negyed évezreden át, egészen a 19. század végéig. (...) Régi utazók útleírásaiban, a legkülönfélébb jelentésekben, levelekben és a történeti munkákban számos esetben találkozzunk a moldvai római katolikus papoknak a magyar nyelv elleni irtóhadjárataival s ugyanakkor a csángók hősiességével, harcával is legelemibb jogukért, anyanyelvük szabad használatáért. »*

Az 1954-ben megjelent kötet előszava nem leplezett lelkesedéssel említi, hogy *« az 1947-es tanévben megalakultak az első moldvai magyar tannyelvű iskolák, s az 1952-53-as tanévben, a magyar tannyelvű csángó iskolahálózat megteremtésének betetőzéséül, megnyitották a bákói román tannyelvű pedagógiai iskola (tanítóképző) magyar tagozatát. »*

A kötet, amelyből a fenti idézetek valók tehát 1954-ben jelent meg. Az a másik kötet, amelyikre az előszó írója (Faragó József) kétszer is hivatkozik (Tanulmányok a moldvai csángókról. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest. *Előkészületben.**) azóta sem. Közben ugyanis magához

* A kötetben többek között az alábbi tanulmányok jelentek volna meg: Szabó T. Attila: *A csángó név eredete*; ugyancsak tőle az összes csángó lakosságú moldvai falut felsoroló és jellemző *A moldvai csángó települések*,

tért a romániai szocializmus, s felismerte, hogy semmit sem veszít sajátos politikai minőségéből, ha például a Magyar Népi Szövetséget felszámolja (amely pedig a magyar tömegeknek az új hatalmi rendszer melletti mozgósításával felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a kommunista pártnak), ha megszünteti a kolozsvári Bólyai Tudományegyetemet, s ha — időben épp a két szélső dátum, 1952 és 1959 között, vagyis az ötvenes évek közepén — felszámolja a moldvai magyar iskolákat és a *több mint fél évezredes megszakítás nélküli nyelvi represszió ellenére még ma, 1978-ban is magyarul beszélő és éneklő százezer moldvai csángó* magyarságának el nem ismerését újból hivatalos politikává teszi.

Ebben a 25 év óta újból és a hatóságok szerint nyilván véglegesen « normalizált » helyzetben rendkívüli esemény volt az, hogy a román tv magyar adása által május 21-én Csíkszeredán rendezett *Kaláka* folklórműsorban a moldvai csángók képviselői *erdélyi magyarok mellett és magyarokként* jelenhettek meg. A jelenlegi, bizalmatlansággal terhes hangulatban nem árt, ha tudjuk, hogy ez a műsor egy román rendezőnek, Radu Moisescunak köszönhető, aki a moldvai hatóságok, mindenekelőtt a milícia egyértelmű ellenségességét legyőzve kiharcolta, hogy néhány klézsei parasztember és -aszony résztvehessen a csíkszeredai műsorban. A legmegdöbbentőbb, hogy a milicisták az államtitokra vonatkozó 23-as számú törvényre hivatkozva tiltják meg, hogy bárki idegen, nemcsak külföldi, hanem az ország bármely más vidékéről odakerülő személy egyáltalán érintkezésbe léphessen a moldvai magyarokkal, népdalok magnó- vagy tv-felvételéről nem is beszélve.* Többször előfordult, hogy a helyi milicista — aki néha egyetlen román lakosa egy-egy moldvai csángó falunak — Bukarestben és Bákóban (azaz a megyeszékhelyen) kiállí-

és Cselényi Béla - Vágó Béla összefoglaló tanulmánya:
A csángók története.

* Vö. Kunszabó Ferenc cikkével a párizsi *Esprit* 1978/3. számában.

tott hivatalos engedéllyel rendelkező személyeket, nyilván felsőbb hatóságok tudtával, szabályosan őrizetbe vett, s crószakkal felültetett a legelső autóbuszra. Moisescu televíziós csoportjának egyik — magyar nemzetiségű — tagja bement az egyik helyi iskolába, s szóba elegyedett egy gyerekkel. Legnagyobb meglepetésére, miután magyarul szólította meg, a gyerek románul válaszolt, s elmesélte, hogy a tanárok megverik őket, ha az iskolában (az órákon kívül, hisz az « természetes », hogy az órákon minden románul folyik) meg mernek szólalni magyarul. « Otthon milyen nyelven beszéltek » — kérdezte az illető a gyerektől, románul. « Magyarul » — válaszolta az, ugyancsak románul.

*

Ez tragikus abszurdum. A Kárpátok túloldalán, Erdélyben más a helyzet: ott a komikus abszurdum is megtalálható. A székelyföldi Gyergyószentmiklóson néhány héttel ezelőtt két macskát befestettek piros-fehér-zöldre, és engedték őket a város főterén. A belügyes elvtársak — az egész város óriási derűtségére — lélekszakadva vadászták a két, félelmében elpusztíthatatlanul fürgévé váló macskát.

máj. 28.

« Hazánk magyar nemzetiségű dolgozói nagyra értékelik azt az elvszerű következetességet és alkotó módot, ahogyan a Román Kommunista Párt megoldotta a nemzetiségi kérdést, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a meghatározó, rendkívüli jelentőségű szerepét a párt nemzetiségi politikája kidolgozásában és valóra váltásában. Ez a politika biztosítja a román, magyar és más nemzetiségű dolgozók teljes jogegyenlőségét, a haza összes fiai egységének és barátságának megerősödését. » (Mikó Ervin, Utunk, Kolozsvár, 1978. május 26.)

Ennél súlyosabb, mert zavarosabb és őszintébb Szávai Géának két 48-ról megemlékező cikke a mai *Előrében*: « 1848 „felszabadította” a jobbágyot, de a föld teljes felszabadítása — közös tulajdonná tétele — még jó néhány évszázadik késett.

A jobbágyság kötelékeiből szabadult földművelők — „parasztok” — kérdését száz év forrongás, „latens forradalom” után, a szocializmus oldotta meg. (...) az új, a szocialista forradalom ténylegesen felszabadította az embert, nemre, nemzetiségre való tekintet nélkül. (...)

Egy új folyamat ez: a jelen és a bontakozó jövő.

Mely a szocialista Romániában a felszabadított munka és az emberiség, a társadalmi, szellemi felemelkedés, a nemzetiségre való tekintet nélküli emberi önmegvalósítás tere. »

Aki szerint a föld közös tulajdonná tétele (magyarul: erőszakos kollektivizálása) « a föld teljes felszabadítását » jelentette, az nyugodtan — és logikusan — szónokolhat arról, hogy « a szocialista Románia ... a nemzetiségre való tekintet nélküli emberi önmegvalósítás tere ». Aki nem ismeri fel, illetve nem ismeri el, hogy itt *az ország egészét illetően* mindenekelőtt a hatalom tekintet nélküli önmegvalósításáról van szó, az a kisebbségi kérdéstről szólva is csak a hivatalos szövegeket variálhatja. Aki a rendszert és annak ideológiai nyilvánosságát elfogadja, az valóban « nemzetiségre való tekintet nélkül » gondolkodik.

Közben Tamás Gáspár Miklós a kolozsvári Gaál Gábor irodalmi körben *Hit, értelem, lét* címmel tartott előadást, Canterbury-i Anzelm *Proslogion*-ja keletkezésének 900. évfordulója alkalmából. A királyi hatalommal szembeszegülő s számkivetésre ítélt Szent Anzelm feltehetően a rövidesen Magyarországra átvándorló Tamás Gáspár Miklós jelenlegi zaklatott, de a legtökéletesebb Isten iránti feltétlen hittel eltelt lelkiállapotát volt hivatva kifejezni,

sőt szimbolizálni. Milyen érdekes, hogy némely erdélyi magyar író lényegi kritikátlansága magával a rendszerrel szemben egy centrális ponton találkozik azzal a radikális kritikával, amely nem megtagadja, hanem a tiszta, transzcendentális vallásosság irányában fejleszti tovább a marxi világi vallásosságot. Az ún. radikális kritika hívei, akikhez TMG is tartozik vagy a hatalom pusztá függelékének tekintik az életet, a polgári, világi, civil társadalmat (abban az értelemben, hogy ez utóbbi soha és sehol elvileg nem lehet más, mint a hatalom pusztá függeléke), vagy a mindennapi élet kényszerzubbonyába zárják, s teljességgel lélektelennek minősítik, ők maguk pedig a hatalom szemantikai pozíciójának helyére ültetett — s akként kizárólagos, életellenes — isteni tökéletességből tekintenek *le* rá, néznek rá *vissza*. A legegyszerűbb dolog — a társadalmi *élet* igénylése, s a hatalom innen történő elutasítása és megváltoztatása, vagy legalábbis ennek az élet nevében végrehajtandó földi, nagyon is prózai hatalomváltozásnak az igénye — teljesen hiányzik mind bizonyos szépírók, mind az ún. radikális-marxista kritikai filozófia álláspontjából. Pedig Djilas jelszava, a tökéletlen társadalom, ma aktuálisabb, mint valaha. Minden olyan koncepció, amely tökéletessé, jóvá stb. akarja tenni a társadalmat, akár egy társadalmon kívüli, transzcendens, akár egy immanens totalizáló elv alapján: antidemokratikus, s épp ezért elfogadhatatlan. A tökéletlen társadalom annyi mint totalizálhatatlan, egységes alapelve nem redukálható társadalom, annyi mint élet. Az a társadalom, amelyik ragaszkodik ehhez az élethez, vagyis önmagához, képes lehet arra, hogy a hatalmat is tökéletlenné, azaz megosztottá tegye, s így ha a hatalmat mint olyat meg nem is szüntetheti*, legalább elkerülheti azt, hogy az önmagát társadalomként tételező Hatalom által megszün-

* Egy ilyen igény valójában a hatalmi logika tökéletes negatívja: a hatalom közvetítő mechanizmusai nélkül, közvetlenül, s így még iszonyatosabb tökéletességgel és pontossággal akarja megvalósítani a társadalomnak az igazságosságot és a jószág nevében történő egyeneműsítését!

tettessék. Mi, erdélyi magyarok, nemzeti identitásunkhoz ragaszkodva az élethez ragaszkodunk, mind a szónak közvetlen, bőrünkre menő, mind pedig metaforikus, a hatalom általi gúzsbakötöttségéből szabadulni — élni! — akaró társadalmat jelképező értelmében.

máj. 29.

Újabb információk kerültek napvilágra az április 19-i budapesti plenárisról, amelyiken Biszku elmozdították. A Tanjug híriroda szerint Kádár az ülésen elhangzott beszédében támadta azokat, akik a magyar-szovjet barátság kérdésében demagóg álláspontra helyezkednek, és kétségbe vonják a magyar pártvezetőség elvszerű álláspontját ebben a kérdésben. Továbbá kikelt azok ellen, akik kifogásolják a Nyugattal folytatott kereskedelmi és más jellegű kapcsolatokat, arra hivatkozva, hogy onnan csak egyértelműen rossz hatások érhetik az orszgot. Világos, hogy ugyanarról a balos ellenzéki csoportról van szó, amelyiknek ezek szerint Biszku volt a legexponáltabb képviselője.

A *Corriere della Sera* Kelet-Európai-szakértője szerint komolyan előkészített akció volt folyamatban moszkvai balosok támogatásával a jelenlegi magyar politikai vezetés megváltoztatására, de Marjai Ferenc, Magyarország moszkvai nagykövete tudomást szerzett a dologról és tájékoztatta Kádárt, aki a továbbiakban ennek megfelelően járt el. Mindennek közvetett bizonyítéka, hogy Marjai miniszterelnökhelyettes lett.

Kádárt nyilvánvalóan Brezsnyev mentette meg, mint ahogy Husakot is ő támogatja Bilakkal és a többi balossal szemben. Ugyanez lehet a helyzet Gierekkel is. Mindez csak megerősíti azt a feltételezést, hogy Brezsnyev lelépése, egészen más előjellel ugyan, mint az ötvenes évek közepén, de a Sztálin halálát követő periódushoz hasonlóan *egész Kelet-Európára kiterjedő hatalmi válság kezdete lesz. A dolog természetesen Moszkvában dől el, s ha ott a hadseregre támaszkodó balos intranzigensek kerülnek hatalomra, akkor kezdetét veszi a kelet-európai, kommunista totalitarizmus talán legveszedelmesebb, de*

mindenképpen végső szakasza. És abban a pillanatban, ahogy ez bekövetkezik, a proletárdiktatúra és hivatalos ideológiája, a marxizmus-leninizmus azonnal elveszti látványos történelmen kívüliségét, és a demokratikus, totalitárius-ellenes alternatíva politikailag is napirendre kerül. Olyan határozott, világos, politikai és kulturális programmal fellépő, szervezett ellenzékre gondolok, amely új fejlődési fokot jelentene mind a hatvanas évek végén tétőző ún. revizionista kommunizmussal, mint a másként gondolkodók (disszidensek) mostani tevékenységével szemben. Előbbinek alapvető korlátja, hogy maga is a kommunista mozgalom belső terméke, s így képtelen a proletárdiktatúra hatalmi rendszerével való szakításra, utóbbi pedig kerüli, vagyis nem vállalja és nem is vállalhatja a szervezett politikai ellenzék szerepét. A kelet-európai ellenzéki mozgalom történetében *ezt a harmadik fokozatot egy a marxizmus-leninizmussal, de még a legáltalánosabb értelemben vett marxizmussal is szakító szocialista párt megteremtése fogja jelenteni*, valamennyi kelet-európai országban, vagy legalábbis a már többször említett « peremvidéken » (Lengyelországban, Kelet-Németországban, Csehszlovákiában és Magyarországon), ahol ennek társadalmi és kulturális előfeltételei adóttak.

Ami Magyarországot illeti, ennek a szocialista pártnak a megalakulása tulajdonképpen egy már a század elején felmerülő gondolat és igény megvalósulása lenne. Jászi Oszkár 1904-es nagyjelentőségű tervéről van szó, amely a szocializmus nemzeti integritásának jegyében fogant.

A « Magyar Szocialista Párt » megteremtésének Jászi akkori megfogalmazása szerint, az alábbiak az előfeltételei:

1. *Szakítás a marxizmussal.*
2. *Annak belátása, hogy « a szocializmus már rég megszűnt az éhező néptömegek kizárólagos mozgalma lenni, hanem a kornak kultúrproblémájává vált ».*
3. *« Széttiporni a hazaárulási lidérceket, beilleszteni a mozgalmat a történelmi fejlődésbe..., másrésztől kidobni egy csomó elavult német dogmát, és a katasztrófa helyébe bevezetni a reformizmus gondolatát egy csomó más, a jelenben is megérlelhető politikai tervvel (általános sza-*

vazati jog, gyülekezési szabadság, népies önkormányzat, nemzetiségi törvény... stb.), de hatványozottan fokozva a jövő eszményeit ápoló általános kultúr munkát: íme a Magyar Szocialista Párt programja, melynek vérbeli tisztaságát el fogja ismerni minden modern szocialista gondolkodó.

Hogy Kautsky-Bebel talán nem: *je m'en fiche.* » (Idézi Litván György: « Magyar gondolat — szabad gondolat », Magvető Kiadó, Budapest, 1978, 38-40.)

Ha doktrinális kérdésekben a helyzet alapvetően megváltozott is a század eleje óta — hiszen Jászi akkor a szociáldemokrata elmélettel és gyakorlattal szemben hangsúlyozta egy újtípusú szocialista párt megteremtésének a szükségességét, most pedig (és itt: Kelet-Európában!) a kommunista mozgalom elméletével és gyakorlatával való szakítás az elsőrendű probléma —, van egy pont, amelyen Jászi álláspontja *változtatás nélkül* beiktatható egy ma megalapítandó magyar szocialista párt programjába. Ez a pont a kisebbségi kérdés, amellyel kapcsolatban Jászi 1920-ban, tehát az első világháborút követő nagy fordulat után a következőket mondta: « *A magyar demokrácia le tudhat mondani a revanche-ról, de arról soha és semmilyen körülmények között sem mondhat le, hogy elszakított vérei számára ne követelje mindazokat a jogokat és szabadságokat, melyeket a nemzeti kisebbségek számára követelt a magyar hegemonia idején.* » (Idézi Litván György: *I.m.* 153..)

jún. 1.

Ilios Yannakakis (*Différences et analogies dans le mouvement de la « dissidence »*. Tel Quel, Été, 1978) jól látja a « peremvidék » (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország) és az orthodox Kelet-Európa, mindeneke-lőtt a Szovjetunió közötti különbséget:

« *Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon, ahol a Hatalom nem rendelkezett elég hosszú múlttal ahhoz, hogy a kormányzottak emlékezetéből — vagy hogy még pontosabbak legyünk: szájából — kitépje a civil*

társadalmakban szokásos nyelvhasználatokat, egy olyan méretű esemény, mint a SzKP XX. kongresszusa, az adott politikai, gazdasági és morális krízis-helyzetben egyik napról a másikra egy követelő-sérelmi nyelvezetet hívott életre, s erre a Hatalom csak olyan nyelven válaszolhatott, amely lényegesen különbözött a sztalinizmus szemantikájától.

Ezzel szemben a Szovjetunióban maga a Hatalom hajtott végre saját akaratából, a szemantikai módosításokat: egy hosszú elnyomási gyakorlat által kellően felkészítve, úrrá tudott lenni azon a helyzeten, amely a XX. kongresszus után kialakult. (...) A Szovjetunióban az 1956. évi nyelvezeti forradalom a hatalmi felsőbbség műve volt. »

E miatt a különbség miatt jön majd létre igazi töréshelyzet, jöhetnek létre a diktatúrával, a totalitarizmussal való szakításnak a globális feltételei éppen ebben a « peremvilágban », ha majd a Szovjetunióban, a Yannakakis által jelzett jelentéses-hatalmi folytonosság szellemében, Brezsnyev után egy újabb, felülről végrehajtott « glissement sémantique » megy végbe, ezúttal a dogmatikus radikalizmus irányában. Ez a balos radikalizálódás, a proletárdiktatúra passzív « magánvalóságának » « magáértvalóvá » válása kizárólag a Szovjetunióban mehet végbe, maga a fordulat viszont csak az említett peremvidékeken vezethet az adott hatalmi rendszer keretein belül maradvá megoldhatatlan belső, és a szóbanforgó országoknak a Szovjetunióhoz fűződő viszonyát azonnal a világpolitika első vonalába emelő külső konfliktusokhoz.

jún. 2.

Djilas a nemzetiségi helyzetről (*Die Weltwoche*). A cél: az igazi föderalizmus. Jugoszlávia félúton megállt a fejlődésben. A stagnálás oka: a párt világnézeti zártsága, centralizmusa, leninizmusa, a tájékoztatás monopóliuma. A nemzeti kérdés a demokrácia kérdése. Reális pluralizmusra van szükség nemzetiségi vonatkozásban is. Jugosz-

lávia a jövőben csak a közös állami érdekre támaszkodhat, az ideológia nem töltheti be az összetartó erő szerepét.

jún. 13.

Az *Espresso* kerekasztalbeszélgetése Terracini, Gambino és Settembrini részvételével, Terracini, az OKP alapító tagja könyvének a megjelenése alkalmából. Terracini szerint az olasz nép mindaddig nem győződhet meg a kommunisták demokratizmusáról, ameddig a párt nem szakít a Szovjetunióval. A szovjet típusú szocializmust egyértelműen totalitarizmusnak nevezi. Settembrini (történész) érdekes megjegyzése: az OKP nem szakíthat a szovjet totalitarizmussal, mert akkor saját alapelveivel kerül szembe. Ez így kissé sematikusnak tűnik, de valószínű, hogy az olasz kommunisták további egyértelműbb, radikálisabb demokratizálódásának, pluralizálódásának egyik fő akadálya a saját bázisuktól való félelem. Mindenesetre Berlinguerék jelenlegi, minden szempontból halványuló politikája idején jól esik végre egy határozottabb hangot is hallani.

*

Nyers Rezső nyilatkozott az egyik svéd lapnak. A magyarországi reformtörekvések 73-74-es megtorpanása után a kibontakozás lehetőségét mérlegeli. A legfontosabb, hogy tisztában van a gazdasági reform (decentralizálás, piacközpontúság stb.) általános társadalmi jelentőségével és következményeivel. Magyarul: szükségesnek tartja a pluralizmust, ha nem is a szó nyugat-európai, a többpárt-rendszert is magában foglaló értelmében. A munkástanácsokat és az állami érdekek képviselőitől lemondó, kizárólag a munkavállalók szervezeteként felfogott szakszervezeteket említi ebben a vonatkozásban. Nyers szerint leginkább a Jugoszlávoktól lehet és kell tanulni. Ez persze világosan jelzi Nyers álláspontjának korlátait, hiszen Titóék épp most nyilvánították ki, mennyire nem

értenek egyet a spanyol pártkongresszusnak azzal a határozatával, hogy a leninizmusra való hivatkozást elhagyják a párt szervezeti szabályzatából. Függetlenség igen, pluralizmus igen, nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága igen — de mindezt lenini alapon, vagyis a proletárdiktatúra álláspontja alapján. Nyers állásfoglalása nem is önmagában érdekes elsősorban, hanem a jelenlegi magyarországi és kelet-európai kontextusban. Interjúja vége felé Nyers utal a lehetséges alternatívákra. Amennyiben Togliatti álma, az «egység a különbözőségben» megvalósul, fényes jövőt jósol a kelet-európai népeknek és társadalmaknak. Ellenkező esetben, amennyiben a szocialista országok nem külön-külön utakon járó hegymászóként, hanem zárt hadrendben és Moszkva vezetése alatt kívánnak feljutni a csúcsra, Nyers szerint semmi jóra nem lehet számítani. Ennek a második alternatívának a nyilvánvaló elutasítással társuló emlegetése elég bátor dolog ma Kelet-Európában olyan ember részéről, aki nyilván nagyon is jól tudja, milyen közeli veszélyről van szó. Csakhogy van ennek a veszélyességnek egy olyan aspektusa, ami a Nyers s a hozzá hasonló «reformisták» figyelmét talán elkerüli: amennyire téves a balos intranzigenseknek az az állítása, hogy a reformizmus veszélybe sodorja a kommunizmust (ellenkezőleg: ez az egyetlen módszer, amellyel a rendszer ideig-óráig még életképesé tehető), annyira igaz az, hogy az antireformista, dogmatikus radikalizmus viszont nemcsak a reformizmus számára lesz veszélyes, hanem magát a rendszert fogja feloldhatatlan ellentmondásokba sodorni, és végül bukásra ítélni.

*

Még ebben a hónapban KGST-értekezlet lesz Bukarestben. Bukarestből kiszivárgó értesülések szerint módosítani akarják az alapszabályt. A szovjetek el akarják érni, hogy a döntéseket ezután egyszerű többséggel hozzák. A románok ebbe semmilyen körülmények között sem fognak belemenni, úgyhogy a következőkben (Hua-

Kuo-Feng augusztus 20-ra tervezett bukaresti látogatását is szem előtt tartva) a szovjet-román ellentétek további éleződésére lehet számítani.

jún. 14.

(Az *Unità* olvasása közben.) Miért Nyugat-ellenesek az olasz kommunisták, és miért van számukra különös jelentősége annak, ha valamelyik afrikai vagy ázsiai országban szovjet segítséggel vagy a nélkül bevezetik a « forradalmi » egypártrendszert ?

*

Berlinguer Barcelonában lándzsát tört a szabadságjogok, a politikai pluralizmus mellett, s arról beszélt, hogy az európai munkásmozgalomnak Európa egyesülését és megújítását kell előmozdítania (*L'Unità*, V. 30.) Vajon tisztában van azzal Berlinguer, hogy Európa, az igazi Európa, magába foglalja Kele-Európát is, de egyelőre sajnos csak múltja és jövője szerint? Ahhoz, hogy ez az Európa tényleg megvalósuljon mindenekelőtt meg kell szabadítani a szovjet típusú totalitarizmustól, s ebből a kelet-európai népek mellett a nyugat-európai kommunisták is részt kell hogy vállaljanak. Ameddig ez határozott, explicit célként nem lebeg előttük, mindaz, amit képviselnek és tesznek: visszafordítható.

jún. 16.

Edgar Morin csodálatos írása 1968-ról, a párizsi május-ról (*Le Monde*, V. 31, VI. 1, 2). Új közösségi igény, szemben minden hatalmi ideológiával. Talán csak egy dolognak a világos leszögezése hiányzik. Ahhoz, hogy ez az ellenalternatíva legalább kulturálisan, a maga példamutató szigetszerűségében, mint sajátos kisebbségi jelenség megvethesse a lábát, s legalább kisközösségi szinten lehetővé

tegye a jövőben való éleést, nem a haladás-ideológiák lineáris jövőjének, hanem a meglévőre való emlékezés értelmében, ehhez multhatatlanul szükség van a *létező nyugati pluralizmusra*. [...] A nyugati társadalom distinkciókat nem ismerő, globális elvetése csak magának a pluralizmusnak a tagadását és a totalitarizmusnak az állítást credményezheti. A nyugat-európai kontesztálóknak ezért meg kell szabadulniok minden messianizmustól, s meg kell békülniök a parlamentáris demokráciával való távlati együttélés gondolatával. Bármilyen visszataszító legyen is sok vonatkozásban, a parlamentáris demokrácia nem ugyanaz, mint az egypártrendszeres politikai kizárólagosságon alapuló forradalmi despotizmus. A nyugati massmediák állapota (akármennyire « sztandard-kultúrát fröcskölnek szét jó pénzért », mint Morin irónikusan írja) nem ugyanaz, mint a heteken, hónapokon, éveken, évtizedeken keresztül folytatódó szisztematikus hazudozás és elhallgatás. A gazdasági kizsákmányolás, a magántulajdon szabadsága bármilyen felháborító legyen is, valami ami ellen védekezni és harcolni szabad, nem ugyanaz, mint az egyetlen mamutvállalattá államosított népgazdaság, amely a munkások, az alkalmazottak tömegeit akarattal nélküli bábukként kezeli és zsákmányolja ki. Nem azt akarom állítani, hogy Nyugaton el kell fogadni a status quot, hogy ott nincs helye a kontesztációnak. De a kontesztálás dimenziói mások nálunk és megint mások Nyugat-Európában. A diktatúrához csak egyféleképpen lehet viszonyulni: radikálisan kívül helyezkedve rajta, harcolnunk kell ellene minden áron és minden eszközzel. A nyugati kontesztáció a kapitalizmus ellen harcol — és ezzel a lényegi, stratégiai célként felfogott antikapitalizmussal én teljes mértékben egyetértek —, de egy olyan társadalmi-politikai kereten belül, amely sokszorosan komplexebb, gazdagabb és demokratikusabb már ma — és méginkább azzá válhat a jövőben! — mint a kapitalizmus.

« La démocratie n'est pas bourgeoise » (« a demokráciát nem lehet burzsoának elkönyvelni ») — mondja Claude Lefort, aki Szolzsenyicin *Gulagjából* nemcsak az elnyomás félelmetes mechanizmusát olvasta ki, hanem

az ellenállás módozatait is, aki nemcsak a kis népeket elnyomó nagyhatalmi kolonializmust ismeri, hanem 1956-ot, a totalitarizmus elleni lázadás lehetőségét is, s aki mindebből le tudta vonni a legfontosabb elméleti-politikai tanulságot: « *A totalitárius gyakorlat fényében újra kell gondolni a demokráciát.* » (*Le Monde*, 1978. V. 10, 11).

A kapitalizmus elleni harc Nyugat-Európában egy olyan társadalom talaján vívható és vívandó meg, amely semmiképpen sem redukálható a kapitalizmusra. Hogy az ellenzéki erőként fellépő nem kommunista szocializmus ezen a talajon szövetségre léphet az « emberi létezés mélyrétegeiből » (Morin) előtörő szabadságvágygal, ez annak köszönhető, hogy a marxista totalitarizmus szemfényvesztése « végre kiviláglott », amint azt az *Esprit* 1977. januárjában indult új sorozata állandó mottóként hirdeti. S a puszta tény, hogy ez a régi, a görögök óta meglévő talaj a « két Európa » egymásratalálása nyomán vált most, a XX. század végén újból láthatóvá, vagyins valóságossá, biztosítéka lehet annak, hogy Nyugat- és Kelet-Európa útja közös út marad. Ha Kelet-Európa ráébresztette Nyugat-Európát arra, hogy csak a marxizmussal és a totalitarizmussal való szakítás, csak saját demokratikus bázisának vállalása révén léphet előre, akkor ez a Nyugat-Európa képessé válhat arra, hogy reális támpontokat nyújtson Kelet-Európa számára a totalitarizmus *utáni* korszak megalapozásához. Hogy a totalitarizmus bukását ne káosz, hanem a társadalom egészét átható alkotás és építés korszaka kövesse.

Mindez persze feltételezés. Remény és hit. Én megpróbálhatom racionalizálni így, te pedig úgy, az íróasztal mellett, vagy a nyílt cselekvést is vállalva, esetleg börtönben ülve — de birtokba nem vehetem, sem én, sem te, sem senki. A hit csak egyetlen abszolút bizonyosságot engedélyez: « a váratlan vár reánk » mint Morin írja.

A magyar párt április 19-20-i központi bizottsági ülésén, majd Kádár június 9-i debreceni beszédében, nemrégén pedig a lengyel párt központi bizottságának plenáris ülésén a stratégiai célok változatlanságát hangsúlyozta. Magyarországon főleg a XI. kongresszus határozatait és a párton belüli egység fontosságát emlegetik, Gierek pedig azt hangoztatta, hogy a 71 utáni politikai stratégia a következő évtizedben is érvényes marad. Ezt a közös magatartást csak megerősíti Kádár mostani látogatása Gierek-nél. Nyilván mindketten félnek a moszkvai őrségváltás egyre *baljósabb* előjeleitől.

Ebben a helyzetben Kádárnak kisebb gondja is nagyobb annál semhogy az erdélyi magyarok problémájával foglalkozzék. Illyés válaszolt a bukaresti *Luceafărul* című irodalmi hetilap durva támadására (vö. május 7.), de írását *egyetlen magyarországi lap sem volt hajlandó leközölni.** Kádár fogadta Illyést, és közölte vele, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt csak annyit tehet, hogy a múltkori nagyváradi és debreceni találkozáson elfogadott intézkedések betartását figyelemmel kísérfje. Magyarul: nem tehet semmit, és nem is akar tenni semmit.

Annál többet « tesz » a román pártvezetőség. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának márciusi plenáris ülésén elhangzott, majd összesített és a megfelelő szakminisztériumokhoz eljuttatott javaslatok közül (ezek elsősorban az oktatásra és a művelődési élet különböző aspektusaira vonatkoznak, és a kisebbségi helyezett alapvető, politikai és társadalmi dimenzióját is érintik!) *mindedig egyetlen egyet sem vettek tekintetbe.*

A Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsa (művelődésügyi minisztérium) például a következő javaslatokat méltatta egyáltalán figyelemre: 1. javaslat: Hozzanak létre nemzetiségi szerkesztőségeket az Akadémiai Kiadó keretében a magyar és német nyelvű tudományos irodalom fellendítésére. *Válasz: a meglévő kiadói keretek elégsége-*

* Illyés írását lásd e kötet élén. — *A szerk.*

sek. 2. Javaslat: Bartók Béláról elnevezett országos jellegű népi együttes létesítése Marosvásárhelyen a magyar népi kultúra megőrzése és ápolása érdekében. *Válasz: a meglévő megyei fennhatóságú, kétnyelvű « Maros » népi együttes teljes mértékben kielégíti az igényeket.* 3. javaslat: Romániai magyar irodalmi múzeum létesítése a Román Irodalmi Múzeum keretében a marosvásárhelyi Teleki Téka helységeiben. *Válasz: a Román Irodalmi Múzeum keretében létre fognak hozni egy romániai magyar irodalom történetét bemutató részleget, de nem Marosvásárhelyen, hanem Bukarestben.* 4. javaslat: A múzeumok és megyei levéltárak alkalmazzanak magyar nemzetiségű fiatal történészeket. *Válasz: a megyei pártbizottságok felülvizsgálják ezeknek az intézményeknek a nemzetiségi összetételét, és ennek megfelelően javaslatot tesznek.* (Ez az egyetlen látszólag pozitív válasz, de nagyon könnyen előfordulhat, hogy az intézkedés épp ellenkező előjelű lesz, vagyis nem Nagyváradon, Szatmáron vagy Gyulafehérváron, tehát a vegyes lakosságú vagy román többségű megyében fognak több magyar történészt alkalmazni, hanem az abszolút magyar többségű megyékben fognak több román.)

A helyzetet még pontosabban jellemzi az a Tanügyminisztérium keretében szervezett megbeszélés, amelyen például azzal verték vissza Demény Lajosnak, a Iorga Történeti Intézet nemzetiségi osztályvezetőjének a történelemoktatás javítására, a nemzetiségek történelmének a tekintetbe vételére vonatkozó javaslatait, hogy ilyesmire nincs semmi szükség, mert a nemzetiségek végeredményben a román nemzet részei, s így nem lehet saját történelmük. Ez az intranzigens, a legminimálisabb engedményekre is képtelen magatartás oda vezet, hogy lassan, de biztosan tovább radikalizálja a magyar kisebbségnek a politikai és kulturális életben bizonyos funkciókkal rendelkező egyedeit, azokat tehát, akik helyzetüknél, több évtizedes tapasztalatuknál és nem utolsó sorban fizetésük-nél fogva a hatalommal való kiegyezés politikáját tekintették az egyedüli járható útnak. De most úgy látszik, nincs *kivel* kiegyezni. Nincs partner. Ennek komoly következményei lehetnek, bár nem valószínű, hogy ezek a

Egyetemnek) a felszámolásával integrálódó magyar értelmiség megmaradhat, és meg is kell hogy maradjon magyaroknak. Ezt állítja Fazekas János, és még csodálkozik, hogy: « *A tényekkel szembeszegülve némelyek éppen ellenkezőleg az ország lakosságának állítólagos nemzeti homogenizálódásáról, a nemzetiségeknek a román nemzetbe való állítólagos integrálásáról beszélnek. Egyenlőségi jelet tenni, egyrészt e fogalmak és másrészt a közé, hogy a magyar nemzetiség beilleszkedik az ország társadalmi, gazdasági és politikai életébe, illetve szoros egységben a román néppel tevékenyen részt vesz a szocialista és kommunista építésben, enyhén szólva azoknak a valóságos társadalmi folyamatoknak a meg nem értésére vall, amelyek társadalmunk életében, a fejlődés következményeként végbemennek. A dolgozó nép életébe s munkájába való tudatos és teljes beilleszkedés távolról sem jelenti a magyar nemzetiség etnikai azonosságának az elvesztését.* » Nagyon szép, hogy Fazekas János nyilvános beszédben állást foglal a társadalmi homogenizálódást nemzeti integrálásként fel fogó román nacionasták ellen, a baj csak az, hogy egy olyan ember tiltakozik itt egy meghatározott jelenség ellen, aki a lényegig nem is akar ellátni. Fazekas nem látja és nem is láthatja be azt, hogy aki a magyar kisebbség etnikai azonosságának megőrzését és szabad érvényesülését tekinti céljának, annak az « aki Á-t mond, mondjon B-t is » elemi logikája alapján el kell jutnia a társadalom *hatalmi* integrálásával való szakításig. Aki magyarságát a magánélet szféráján túlmenően is komolyan veszi, annak el kell jutnia a « létező szocializmus » egész hatalmi berendezkedésének az elvetéséig. De az csak az egyik oldala ennek az elemi logikának. A másik az, hogy aki viszont többségi románként, oroszként vagy bolgárként feltétel nélküli híve ennek a pluralizmust nem ismerő, egynemű, s ennél fogva a civil társadalom öntörvényűségét el nem ismerő hatalmi rendszernek, az az erdélyi magyarokat, az oroszországi románokat, a bulgáriai macedónokat stb., stb. nemzetiségileg is integrálni akarja. A polgári társadalom kíméletet nem ismerő felszámolása, a *szociocídium*, itt előbb, ott később, de mindenhol a kétszer kettő négy logikájával vezet *etnocídiumhoz*. Amiből következik, hogy

a kisebbségek létét fenyegető veszély nem a közelebbi meghatározás nélküli, általában vett román, orosz vagy bolgár nacionalizmus, hanem az a hatalmi rendszer, amelyben ezek a nacionalizmusok félelmetes hatékonysággal és végső konzekvenciájukig elmenően évenyeshetnek.

jún. 26.

Interjú Illyéssel a *Frankfurter Rundschau* mai számában. Illyés fontosabb kijelentései: 1. a kisebbségi kérdést a szocializmus nem volt képes megoldani; 2. Románia asszimilációs politikát folytat; 3. vajon Európa legnagyobb kisebbségét, az erdélyi magyarságot nem illeti meg az önkormányzat joga? A cikk szerzője elmondja, hogy a magyarországi politikusok nem nézik jó szemmel Illyés állásfoglalását, a magyar közvélemény viszont éppen azért tiszteli és becsüli Illyést, mert volt és van bátorsága ahhoz, hogy áttörje a kisebbségi kérdést övező falakat. Ha a magyarok bele is nyugodtak a két világháború után megvont határokba — írja a *Rundschau* — ez nem jelenti azt, hogy közömbösek volnának a kisebbségi magyarság sorsa iránt.

Az interjú két szempontból is fontos. Formailag azért, mert azt bizonyítja, hogy a hivatalos Magyarország minősíthetetlen magatartása [...] nem törte le Illyést, nem akadályozta meg abban, hogy továbbra is nyilvánosan szóvá tegye a romániai magyar kisebbség helyzetét. Tartalmilag pedig azért, mert az önkormányzati jogra, az autonómiára való hivatkozással Illyés először lép túl a helyzet tarthatatlanságának pusztá ecsetelésén, s foglal konkrétan állást a kibontakozás egyedül járható útjának a megfogalmazásával. Innen már csak egy lépés kell annak felismeréséig, hogy a diktatúra nem adhat önkormányzatot, pontosabban, hogy a kisebbségi kérdés megoldásához, a reális önkormányzathoz csak az általános kelet-európai hatalmi viszonyok kritikája és gyakorlati meghaladása vezethet el. Ha Illyés ezt a lépést megteszi, akkor — de csak akkor — igaza lesz Jean-Luc Moreau-nak, aki 1978 március 8-án Párizsban — többek között — ezeket mondta

Illyés Gyuláról abból az alkalomból, hogy Illyés megkapta Franciaország Barátainak Nemzetközi Díját (Prix International des Amitiés Françaises): « *Meg szeretném továbbá mondani — mivel ez is, még hozzá nem kis mértékben, öregbíti a dicsőségét —, hogy önnek hazájában ugyanolyan erkölcsi tekintélye van, mint amilyennek a maga idejében csak egy Lamartine vagy egy Victor Hugo örvendhetett. Ezt a tekintélyt kétségkívül annak köszönheti, hogy sohasem hajolt meg semmiféle önkény előtt, és hogy mindig határozottan kiállt azokért a nemzeti és nemzetközi értékekért, amelyekhez annyira ragaszkodik ön, és önnel együtt az egész népe.* » (Nagyvilág 1978/6.)

jún. 27.

Érdekes cikk a mai *Figaró*ban Kádár lengyelországi látogatásáról. A cikk — jól tájékozott lengyel körökre hivatkozva — azt állítja, hogy Kádár és Gierk, a két legliberálisabb szocialista ország vezetője közös frontba tömörülve próbál felkészülni a Brezsnyev utáni korszakra. Céljuk az, hogy Moszkvában a mérsékelték kerüljenek hatalomra (Romanov, az ún. leningrádi csoport), és nem az intranzigensek (az ún. ukrán csoport), s befolyásukat igyekeznek is latba vetni ennek érdekében. (A Szovjetunió új varsói nagykövete Romanov helyettese volt Leningrádban.)

Leszek Kolakowskinak új könyve jelent meg franciául: *L'esprit révolutionnaire* (« A forradalmi szellemiség »), mely tartalmazza a « Marxizmus mint utópia és anti-utópia » című esszét is. (Ed. Complexe, Bruxelles.)

1949-ben Kolakowski az ortodox marxizmus híve. 22 évvel később így ír: « *A szovjet kommunizmus a nemzeti és társadalmi elnyomás egyik legnagyobb góca, melyet valaha is ismert a világ.* » « Egy ilyen pályafutás ma már szokványos », jegyzi meg Gilles Laponge, a *Le Monde* kritikusa. Sőt, hozzátehetnénk: kissé talán unalmas is. Lássuk a lépcsőfokokat: 1. feltétlen hit a marxizmusban és a kommunizmusban; 2. csalódás a « valóságban »; 3. « hosszú utóvédharc, hogy valamit átmentsen a marxiz-

musból és a kommunizmusból » — ahogy Laponge mondja Kolakowskiról, de ezt számtalan kelet-európai (és nemcsak kelet-európai) « jólelkű » marxistáról el lehetne mondani, és végül a 4. fokozat, ami már kevésbé általános: szakítás magával a marxizmussal, annak világos felismerése, hogy nincs egy « lényegi szocializmus » s azzal szemben a « létező szocializmus »: valahol a marxizmus mélyén valami « pokoli logikának » kell rejtőznie ahhoz, hogy a sztalinizmus « ha nem is szükséges, de lehetséges következménye legyen » (Laponge).

A kérdés világos felvetése valóban szellemi bátorságra vall egy olyan ember részéről, aki *hitt* a marxizmusban, s ha csak átmenetileg is, legitimnek ismerte el a kommunista diktatúrát. (A dolog *egyébként* szimpla józan ész kérdése, de most nem a józan észről, hanem a hatalom önnön szubsztanciáját felismerni vélő, a « hoc est corpus » reformációelőtti szertartására épülő hitről, a hitben önmagát felszámoló észről van szó.) Kolakowski kérdésfeltevése világos, életutja pedig bizonyítja, hogy a helyes kérdésfeltevésig a marxista, kommunista forrásvidék felől is el lehet jutni. Ez azt jelenti, hogy a volt marxisták és kommunisták belső önfejlődése eredményeképpen eljuthatnag egy olyan platformra, amelyen találkoznak a marxizmust eleve el nem fogadó, a kommunista gyakorlattal kezdetől fogva szembenálló demokratákkal. De valóban így van-e? [...] Vajon a marxizmuson eleve kívül álló ellenzékiek totalitarizmus-ellenessége nem alkalmasabb-e arra, hogy ezt a rendszert elméletileg, s ezzel egyidőleg politikailag is értelmezni tudja?

A *Marx a negyedik évtizedben* című, Budapesten a múlt év végén megjelent szamizdat-kötet azt bizonyítja, hogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején tetőző marxista, újbalos eufóriából felébredő fiatal budapesti értelmiségiek oly nagy mértékben el vannak foglalva saját erkölcsi nyomorukkal, csalódásuk világtörténelmi, apokaliptikus dimenziói oly mértékben nyomasztják őket, hogy vagy csak valami új csoda bekövetkezésében képesek reménykedni (például Erdélyi Ágnes), vagy — jobb esetben — saját marxistaságukkal vehemensen szakítanak (például Bence György és Kis János). Ez azonban arra

vezet, hogy a hatalmi rendszer egyáltalán nem erkölcsi indíttatású marxizmusát is könnyedén zárójelbe teszik, vagyis úgy vetik bele magukat a diktatúra utáni korszak szellemi és gyakorlati előkészítésébe, hogy a fennálló rendszer totalitarisztikus természetét, s ezzel együtt a marxizmusnak e rendszer legitimálásában mai napig is betöltött szerepét teljességgel elhanyagolhatónak tekintik.

Kolakowski életútja szerveesebb evolúció, ennél fogva marxizmus- és kommunizmus-kritikája is mélyebbreható. De ő is elsősorban a marxizmusnak azzal a dimenziójával (utópizmus, világi vallásosság) foglalkozik, amelyik annak idején feltehetően őt lenyűgözte. Kritikája nagy jelentőségű, ha például összehasonlítjuk a Lukács-tanítványok körül megszerveződő ún. Budapesti Iskola utópizmusával (...); erkölcsi intranzigenciájuk, elmélyült filozófiai kultúrájuk ellenére a Lukács-iskola tagjai legalább egy évtizeddel visszavetették a magyar ellenzéki szellemiség fejlődését, mégpedig azért, mert a nemzeti és társadalmi alapkérdések nyílt és nyitott felvetése helyett egy teljesen steril, a magyar kultúra alapvonulatával nem érintkező, s így törvényszerűen elszigeteltségre ítélt radikalizmusba menekültek .

A marxizmus, a marxista forradalmiság perverziójának Kolakowski által feltárt mechanizmusa valóban működött. (...) Amikor egyszer az egyik legnagyobb élő romániai magyar író valahol előadta, hogyan lett a harmincas évek elején hívő kommunista, olyannyira, hogy az ötvenes évek börtönéveit meggyőződéses sztalinistaként csinálta végig, s szabadulása után páratlan dühvel fogott neki a szocializmus « igazi » ellenfeleivel való leszámolásnak — azt hallgatva végképp megértettem, mit jelent az emberi lelkeket hatalmába kerítő világi vallásosság, a marxizmus. Megértettem tehát, de ez nem akadályozhat meg annak kimondásában, hogy ez a fajta perverzió és a vele való viaskodás vagy leszámolás mégiscsak kevesek ügye, azon keveseké, akik erkölcsi és világnézeti vezérfonalként *választották* a marxizmust, s hogy marxizmus és totalitarizmus igazi összefüggésének a kérdése nem az ő elveszett vagy visszanyert lelkiismeretüknek a kérdése. Egy a szó nemes értelmében vett szekta, a marxizmust választók szektája jelen-

legi önmaga ellen fordulásában csodálatos irodalmi és filozófiai értékeket teremthet, s erkölcsi bátorságával nyújthat példát, de helyzeténél fogva alkalmatlan arra, hogy totalitarista hatalom és marxista ideológia tömegeket, egész népeket érintő és rabságban tartó igazi összefüggését megértse, s talán arra is, hogy lelkileg *közvetlenül és feltétel nélkül* együtt rezdüljön az elnyomott társadalmi és nemzeti közösségek minden hatalomellenes moccanásával. Ez nem jelenti azt, hogy ne *értene* egyet a hatalomellenesség e társadalmi dimenziójú tényeivel. De közvetlenül *egynek lenni*, nemcsak egyet érteni egy elnyomott néppel vagy kisebbséggel — ez teljes embert, nem kémérákkal, hanem élő emberekkel és közösségekkel azonosulni tudó lelket követel.

Az a tény, hogy a magyar kultúra, legalábbis egyelőre, nem ismer olyan Kolakowski — vagy Daix-típusú volt marxistákat és kommunistákat, akik a kommunizmussal valóban, tehát explicit formában szakítani tudtak volna, akik a saját lelkükkel való elszámoláson túl valóban képesek lettek volna azonosulni a kelet-európai népeknek és társadalmaknak nem a rendszer revízióját, hanem felszámolását igénylő szabadságtörekvéseivel — ez a tény feltehetően a magyar történelem már többször érintett székutca-struktúrájával függ össze. A kommunizmussal szakító Kolakowski és Daix egészen természetesen találkozott a kelet-európai elnyomott társadalmakkal és nemzetekkel. Azok a magyar értelmiségiek, akik a kommunizmust *választották*, majd pedig több-kevesebb következetességgel kritikusaivá váltak, ma még elszigeteltebbek, mint azelőtt, nem tudtak azonosulni sem a magyar néppel mint függetlenségre törekvő nemzeti közösséggel, sem az államhatalommal szembeni függetlenségre törekvő magyar társadalommal. Újabb érv ez amellett, hogy ma mindenek előtt való egy olyan demokratikus, antitotalitarisztikus platform kidolgozása, amely a magyar nemzet (Magyarországon) és a magyar kisebbség (a környező országokban) sorsproblémájaként, nem pedig néhány ember lelkiüdvének megmentéseként kezeli a demokráciát.

A legújabb olaszországi helyhatósági választások (elezioni comunali) eredményeiről egyetlen sor sem jelent meg a román sajtóban. Az ok világos: az autonomista (Valle d'Aosta), illetve nacionalista (Trieszt) listák előretörése. Az olasz sajtó ezt határozott meglepetésként értékelte, kivéve a kommunistákat, akik most is — mint mindig — mindent előre láttak. Ami minket ebben érint, az a regionális, illetve nemzetiségi különösség meglepetésszerű berobbanása (még ha helyi szinten is) a politikai életbe, az, hogy a különösség *mint olyan* vált politikai tényezővé. S a tényen túl, annak egy olyan összefüggése, ami csak kelet-európai szemmel tűnik fel.

Miről van szó? Arról, hogy a központi hatóságokkal való regionális természetű, elkeseredett vagy kevésbé elkeseredett szembefordulás csak ott válik *természetes módon* országos politikai kérdéssé, ahol a kisebbségek vagy egyéb, nem nemzetiségi jellegű regionális érdekek egyáltalán politikai tényezővé válhatnak, ahol tehát az ország politikai és társadalmi berendezkedése lehetővé teszi e különösségek önszerveződését. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen rendszerben senki sincs meglegedve semmivel, ami nagyon is természetes dolog. [...] Sajnos ez a szimpla, közösleges összefüggés teljes élességében csak a totalitarizmus sötétségéből *látszik*, abból a még sok meglepetést tartogató sötétségből, amelynek lényege az autonómia elvének és gyakorlásának teljes hiánya.

Mily világosan látják ezt a totalitarizmus ideológusai! A kisebbségi autonómia csak konfliktusokhoz vezet, következképp nincs is rá semmi szükség. S az csak magától értetődik, hogy a kisebbségi autonómia iránti igényt csak úgy lehet hatékonyan és még csírájában elfojtani, ha maga a többség sem élhet autonóm társadalmi életet. Romániában például nemcsak az erdélyi magyaroknak tiltják meg, hogy a saját életüket éljék, de az erdélyi, moldvai, olténiai stb. románoknak is. A mai Románia nem tűri meg a legártatlanabb, pusztán kulturális természetű regionális törekvéseket sem. Az RKP Központi Bizottságának elméleti és társadalompolitikai hetilapja, az *Era*

Socialistă például legfrissebb (július 5-i) számában élesen kikel egy Botoşani-ban megrendezett színházi kollokvium ellen, amely a moldvai színházak problémáit vitatta meg: « *Nem létezik és nem is létezhet „moldvai”, „erdélyi” vagy „munténiai” kultúra és művészet. Egyedül román kultúra, egyedül román művészet létezik.* » Hiába őrizte meg tehát a moldvai román kultúra a maga sajátos jegyeit és színeit az 1859-es Egyesülés után is — moldvai kultúra nincs, s ha egyszer nincs, nem eshet szó róla. A helyzet abszurdítását csak fokozza, hogy a Szovjetunióhoz tartozó Beszarábiában (amely a történelmi Moldva szerves része volt) élő románok viszont nem lehetnek románok, hanem csak « moldovánok ». Az a világ, ahol hatalmi szóval döntenek emberek millióinak az identitásáról vagy kulturális, regionális sajátosságairól, ahol nincs helye a természetes emberi törekvéseknek, az ember- és természetellenes kizárólagosság és tekintetnélküliség világa. Ezt ma már kezdi tudomásul venni Európa. De még nem tanulta meg *gyűlölni* ezt a tekintetnélküliséget, úgy, ahogy a fasizmust gyűlölni megtanulta.

*